

**Б. ОСМОНОВ АТЫНДАГЫ
ЖАЛАЛ-АБАД МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ**

**К.Ш. ТОКТОМАМатов АТЫНДАГЫ
ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

КЫРГЫЗСТАН ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

Диссертациялык кеңеш Д 12.20.614

*Кол жазма укугунда
УДК 342.511 (342.511(5); (342.511(6)*

БИТУРСЫН ГАЛЫМЖАН ШАМШИДИНУЛЫ

**БОРБОРДУК АЗИЯ ӨЛКӨЛӨРҮНДӨ ПРЕЗИДЕНТТИК
БЫГАРЫМДАРДЫН МӨӨНӨТҮНӨН МУРДА
ТОКТОТУЛУУ ИНСТИТУТУ: КОНСТИТУЦИЯЛЫК
УКУКТУК ОЙЛОР ЖАНА ИШКЕ АШЫРУУ
ТАЖРЫЙБАСЫ**

Адистиги:

12.00.02. – конституциялык укук; муниципалдык укук

**Юридика илимдеринин кандидаты
окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын**

АВТОРЕФЕРАТЫ

Джалал-Абад, 2021

Диссертация Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А.Алтмышбаев атындагы Философия, укук жана социалдык саясий изилдөөлөр институтунда аткарылган

Илимий жетекчи: **Канатбек Азиз,**
саясий жана юридикалык илимдердин доктору,
КР УИАнын А.Алтмышбаев атындагы
Философия, укук жана социалдык саясий
изилдөөлөр институтун башкы илимий
кызматкери

Расмий оппоненттер: **Кулдышева Гульсара Кенжеевна,**
юридика илимдеринин доктору, профессор
Ош мамлекеттик университетинин Юридикалык
Факультетинин деканы

Джаркымбаева Акак Карыбековна
юридика илимдеринин кандидаты

Жетектөөчү уюм: Ош мамлекеттик юридикалык институту,
конституциялык жана муниципалдык укук
кафедрасы(720033, Кыргыз Республикасы,
Ош ш., Салиев к., 40В).

Жактоо 2021-жылдын 25-июнунда саат 9.00дө Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин, К.Ш. Токтомаев атындагы Эл аралык университетинин жана Кыргызстан Эл аралык университетинин алдындагы юридика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды жактоо боюнча Д 12.20.614 диссертациялык кеңешинде төмөнкү дарек боюнча жакталат: 720900, Жалал-Абад ш., Ленин к., 57.

Диссертация менен Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин (720900, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад ш., Джениджока к., 30) жана Кыргызстан Эл аралык университетинин (720007, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., л. Толстой к., 17А/1) китепканаларында, жана ошондой эле диссертациялык кеңештин сайтында таанышса болот:<http://www.jagu.kg>

Автореферат 2021жылдын 24 майында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
юридика илимдеринин кандидаты

Н.А. Пазылов

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Постсоветтик өлкөлөрдө, кийин мекеменин президентинин институтунун, ошондой эле камсыздоо мамлекеттик башкарууда натыйжалуу токтотуучу жана каршы салмактуулук системасын, маселе абдан курч турууда мыйзам аныктоо жана конституционно-укуктук механизмдерди белгилеген жана учурлары ишин мөөнөтүнөн мурда токтоткон мамлекет башчысы.

Көрсөткөндөй, саясий-укуктук практика кароодо мындай маселелерди ар бир мамлекет пыталось эмес отходить-жылдын традиционности (атап айтканда учурлар укуктары мөөнөтүнөн мурда токтотулган жараша президенттик ыйгарым укуктарын сыяктуу өлүмү; отставкасы; отрешение кызматынан (импичмент) жана туруктуу жөндөмсүздүгү ишке ашырууга ыйгарым укуктары), бирок, аларды колдонуу мүмкүндүгү балким күчүнө тарыхый салттардын жана саясий өзгөчөлүктөрүн, обозначались алар боюнча-өз.

Мисалы, Казакстан Республикасында, казак президенти отставкага кетүүгө укугу бар экенин түздөн-түз көрсөткөн конституциялык мыйзамда мындай көрсөтмө болгон эмес. Ал эми анын зарылдыгы боюнча маселе Казакстан Республикасынын Биринчи Президенти – Н.А. Назарбаевди мөөнөтүнөн мурда коротконго чейин көтөрүлгөн эмес. Уруксат конституциялык палатага неясность смогли гана ченемдик токтому менен Конституциялык кеңештин Казакстан Республикасынын негизделген кайрылган бул орган өзүнүн башчысын казак мамлекетинин. Анда Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 42-беренесинин 3-пунктунда президенттик ыйгарым укуктарды мөөнөтүнөн мурда токтотуунун негиздеринин толук тизмеси камтылган эмес деп айтылган. Бул учурда, түздөн-түз кызматтан кетүүгө жок, тыюу дегенди билдирбейт. Ал эми өзү, "ошондой эле мөөнөтүнөн мурда бошотулган учурда" деген туюндурманын өзү жана Президенттин постуна ыктыярдуу кетүүгө мүмкүндүк берет.

Прецедент, произошедший Өзбекстан Республикасында биринчи президенти – И. А. Каримов, көрсөттү формальность мындай конституциялык негиздери бул – мөөнөтүнөн мурда президенттик мөөнөт байланыштуу туруктуу неспособностью колдонуудагы мамлекет башчысы. Өзбекстандын расмий бийликтери и.а. Каримовдун өлүмгө чейинки оор оорусу жөнүндө айтышып кеткен.

Кыргызстанда болуп өткөн мисалдарды өзүнчө сап менен белгилөөгө болот. Башка постсоветтик өлкөлөрдөн айырмаланып, президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда алмашуусун кыргыз элине үч жолу көрүүгө мүмкүн болду. Бирок турат көңүл буруу, бул бүгүн Кыргыз Республикасынын президенти а. А. Акаев, - деп башкалар (К. С. Бакиев, С. Ш. Жээнбеков) увольнялись отставкага процессинде элдик волнений. Бир жагынан бул-Жоопкерчиликтен баш тартуу катары кабыл алынышы мүмкүн болчу, бирок экинчи жагынан дүйнөлүк тажрыйбаны эске алуу менен Президенттин отставкасы, ага экстраординардык кырдаалга карата тандоо үчүн "мыкты" болуп келген.

Талдоо көрсөткөндөй, өзгөчө актуалдуу берилген тема придало жоктугу так катталган кишиге мыйзамдык тартипти убактылуу аткаруу президенттик

ыйгарым. Алсак, айтылгандай Өзбекстанда, кийин скоропостижной каза болгон мамлекет башчысынын – И. А. Каримов, убактылуу көрсөтүлүшөт болду айкалыштыра Өкмөт башчысы катары эмес, болгон конституционно көрсөтүлсө, спикер Сената Олий Маджлиса. Ушундай эле мисалдар Кыргызстанда да болуп жатат. С. ш. кызматтан кеткенден кийин Жээнбеков жоктугунан так жөнгө салгычтарды, президенттик бийлигин өтөт экинчи боюнча конституциялык кезектеги субъектке бири-"ыктыярдуу", бирок саясий шартталган баш спикер кыргыз парламентинин.

Мыйзам тарабынан тыюуу салынган маалыматтарды, материалдарды жарыялоо; Бүгүнкү күндө бул бардык прецеденттер иштеп жаткан, мурдагы президенттердин катышуусу менен аталган институтту жакшыртууга багытталган жаңы илимий-практикалык механизмдерди иштеп чыгуунун зарылдыгын айтып турат.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий изилдөө иштери менен болгон байланышы. Бул изилдөө демилгелүү болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты болуп жалпы тенденцияларды эволюции институтун мөөнөтүнөн мурда президенттик ыйгарым укуктарды борбордук азия мамлекеттеринин аймагы (Казакстан, Кыргызстан жана Өзбекстан), табуу негизинде монографического изилдөө илимий, укуктук жана практикалык проблемаларды, ошондой эле иштеп чыгуу, бул практикалык сунуштарды өркүндөтүү боюнча аталган институттун аныктоо саналат.

Бул изилдөөнүн **милдеттери** болуп төмөнкүлөр саналат:

1. Кыргыз Республикасынын Президентинин Институтунун теоретикалык-укуктук негиздерин иликтөө;

2. Чет өлкөлөрдө Президенттин Институтунун көрүнүшүн жана түрдүү өзгөрүүлөрдү талдоо;

3. Эволюция, мандат жана бийликтин каражаты-Борбордук Азиянын айрым өлкөлөрүнүн мамлекет башчысынын институтун изилдеп чыгуу;

4. Казакстан Республикасында, Кыргыз Республикасында жана Өзбекстан Республикасында президенттик ыйгарым укуктарды мөөнөтүнөн мурда токтотуу учурларын ишке ашыруунун конституциялык жана практикалык жактарын иликтөө;

5. Билдирип теориялык тыянактарды иштеп чыгууга практикалык өркүндөтүү боюнча сунуштарды ата мекендик мыйзамдарды жаңылоо боюнча институттун укуктары мөөнөтүнөн мурда токтотулган президенттик ыйгарым.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Көрсөтүлгөн диссертациялык изилдөө комплекстүү изилдөө, анда негизинде азыркы мыйзам чыгаруу жана укук колдонуу практикасын талданат азыркы абалы институтун мөөнөтүнөн мурда президенттик ыйгарым укуктарын айрым өлкөлөрдөгү борбордук азия регионунун түшүндүрөт.

Жаңылыгы катары негизги көйгөйлөрдү изилдөө, ошондой эле жыйындысы менен решенных ишине милдеттерди алып келген түзүүгө контурларынын оригиналдуу илимий концепциясы менен байланышкан зарылдыгын негиздөө модернизациялоо институтун мөөнөтүнөн мурда президенттик ыйгарым аталган

өлкөлөрдөгү айырмачылыктарын, көйгөйлөрүн аныктоо эсептелет.

Диссертациялык изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү белгиленген мамлекеттик бийлик органдары, борбордук азия регионунун мыйзамчыгаруучулугундагы монографическом эмгек жобону, тыянактар, сунуштар жана колдонулушу мүмкүн болгондугунда турат. Натыйжалары жүргүзүлгөн изилдөөнүн мүмкүндүк берет негизги багыттарын аныктоо ишин андан ары өркүндөтүү президентинин кээ бир борбордук азия өлкөлөрүнүн. Диссертациянын жоболору "Мамлекеттин жана укуктун теориясы", "Саясий жана укуктук окуулардын тарыхы", "Кыргыз Республикасынын конституциялык укугу", "Салыштырма укук таануу" курстарын окутууда пайдаланылышы мүмкүн.

Жактоого чыгарылган негизги жоболор:

1. Тарыхый, улуттук шарттарды жана натыйжасынан болсо, күрөштүн "жаңы" жана "эски" саясий элитасынан конституциялык мыйзамдардагы айрым борбордук азия өлкөлөрүнүн негиздер мөөнөтүнөн мурда президенттик ыйгарым укуктарын биринчи кезекте көз каранды болгондугу тууралуу тыянак негизделди.

2. Басымдуу бөлүгү постсоветтик мамлекеттердин хоть жана пыталось эмес отходить-жылдын традиционности нарын обозначении учурларда мөөнөтүнөн мурда президенттик ыйгарым укуктарын ишке мүмкүнчүлүгү конституциялык белгилөө боюнча аныкталгандыгы тууралуу тыянак негизделди. . Ошентип, Казакстан Республикасынын Конституциясында, бул президент – Н.А. Назарбаевдин постуна мөөнөтүнөн мурда багууну камсыз кылууда Казакстан Республикасынын конституциялык кеңеши үчүн тоскоолдук болуп саналбаса да, президенттин отставкага кетүүгө түздөн-түз укугу жок болгон.

3. Президенттик ыйгарым укуктарды мөөнөтүнөн мурда токтотуу институту президенттик ыйгарым укуктарды мөөнөтүнөн мурда токтотуу учурларын гана киргизбестен, мамлекет башчысынын кызмат ордун убактылуу ээлеп туруу, ошондой эле, бул негизде мөөнөтүнөн мурда Президенттик шайлоону өткөрүүнү да камтыйт.

4. Моюнга конституциялык маанисин отставкага кеткен президенттин укугу болуп саналат, аны колдонуу көз убакытты жана болгон шарттарды негизделет, тыянак киргизүү жөнүндө конституциялык тыюу салуу укугун ишке ашыруу отставкага процессинде жарыялоо жана ишке ашыруунун аны кызматтан четтетүү мамлекет башчысы.

5. Үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу максатталуу менен бийликтин транзити негизделет, тыянак максатка ылайыктуулугу жөнүндө киргизүү Конституциясынын Республикасынын Казакстан, Кыргызстан жана Өзбекстандын конституциялык убактылуу жол-жоболорунун ортосундагы мөөнөтүнөн мурда ушедшим менен посттун мамлекет башчысынын жана убактылуу көрсөтүлүшөт милдетин аткарган.

6. Президенттик бийликтин транзиттик саясий-укуктук салтын изилдеп жатып, Кыргызстанда президенттик мөөнөттүн кынтыксыз эмес аяктоосу тууралуу тыянак негизделген.

7. Казакстан Республикасынын биринчи президентинин отставкасы жана

конституциялык президенттик ыйгарым Казакстан Республикасынын парламентинин Сенаттын төрагасына өтүүсү кийинки мамлекет башчысынын статустук абалыныны өзгөрүүсүн жана эки баштуу (бицефалдык) бийликтин пайда болуусун камсыз кылды.

8.Саясий окуялар болуп өткөн Казакстанда, Өзбекстанда жана Кыргызстанда байланыштуу мөөнөтүнөн мурда токтотулушу менен президенттик ыйгарым укуктарын жана убактылуу алардын аткарылышын жаратты шарттары шашылыш кабыл алуу деталдуу конституциялык жөнгө салгычтарды убактылуу ээлөөнүн бийлик президентинин.

Изденүүчүнүн кошкон жеке салымы диссертациялык изилдөөнүн негизги илимий жыйынтыктарын автор жеке өзү алгандыгын билдирет. Коргоого коюлган жоболор диссертант тарабынан жекече иштелип чыккан.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык изилдөө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Философия жана саясий-укуктук изилдөөлөр институтунун укук бөлүмүндө талкууланган. А.Алтымышбаев.

Негизги жоболор, ачылыштар жана сунуштар магистратура жана студенттери үчүн сабак өтүү менен пайдаланылган.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары ар кандай конференцияларга жана семинарларга билдирилген.

Диссертация жыйынтыктарынын басылмаларда чыгуусунун толуктугу. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктары 10 илимий макалаларда чагылдырылган.

Диссертациянын структурасы менен көлөмү. Диссертация киришүүдөн, эки главадан, 7 бөлүмдөн, жыйынтыктардан, практикалык сунуштоолордон жана пайдаланылган булактардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугуна негиздеме берилген, максаттар жана милдеттер баяндалган, алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгын жана практикалык маанисин ачып көрсөтүү, коргоого чыгарылган негизги жоболор баяндалган, изденүүчүнүн жеке салымы, апробация жана илимий эмгектерде диссертациянын натыйжаларын толук чагылдыруу, диссертациялык изилдөөнүн түзүмү келтирилген.

"Президент институтунун теоретикалык укуктук негиздери" аттуу **биринчи главада** изилденүүгө дуушар болгон теоретико-методологиялык аспектилер жана көйгөйлөрдү изилдөө, ачылышы түшүнүгү, статусу жана маани-маңызын мындай институтунун конституциялык укук президент катары келип чыкса, анын укуктук табияты. Изучено зарождение жана разнородность президентинин институтунун чет өлкөлөрдө, ошондой эле көрсөтүлгөн салыштырмалуу-укуктук анализ мыйзамдарын Борбордук Азия өлкөлөрүнүн: эволюция, мандат жана инструменттерди бийлик.

Ошентип, президент деген түшүнүккө ылайык юридикалык адабиятта (лат чейин. praesidens (praesidentis) – псөзмө - "сидящий бүгүштүү, башында"; "төрагалык кылуучу") – подразумевається главанын аталышы менен мамлекеттин республикалык башкаруу формасындагы башкармасынын. Андан сырткары, астында президенти түшүнөт – адам, эреже катары, тандалган кызмат ордуна мамлекет башчысынын жана ар дайым избираемое гана: же шайлоо корпусом; же парламент; же кандайдыр бир орган катышуусу менен парламенттин же анын палаталарынын.

Белгилей кетсек, ушундай эле мааниси боюнча аныктоо тургандыгы жөнүндө термин "президент" трактуется, бул башкаруунун шайлануучу мамлекет башчысы болчу высказано жана таанымал россиялык окумуштуулар Г. В. Дегтевым. Бирок, бул жазуучу "мамлекет башчысы" деген түшүнүк президенттин түшүнүгүнө карата эне экенин көрсөтүү менен, ал мамлекет башчылары үчүн да, өкмөт менен да, ошондой эле монархикалык түрдө да жалпы болот деп ырастайт.

Совет мезгилиндеги илимий эмгектерин изилдөө көрсөткөндөй, президент астында бир гана башкаруунун республикалык түрлөрү менен көпчүлүк өлкөлөрдө бийликтин жогорку органдарынын бирин гана түшүнгөн [8, 447]. "Жогорку мамлекеттик бийлик органы" түрүндө гана терминди чечмелөөнүн себеби, бул субъекттин мамлекеттин советтик системасынын призмасы аркылуу каралышы гана мүмкүн болот деп ойлойбуз.

Жалпысынан Жогоруда келтирилген формулировканы эске алуу менен "президент" деген түшүнүктүн аныктамасын берүүгө болот деп эсептейбиз. "Президент", бул биринчи кезекте гана толгон белгилүү бир жаш куракка жетпеген жаран тигил же бул өлкөнүн шайланган элдин, аркылуу же анын өкүлүнүн (парламент, топ выборщиков, атайын комиссия ж. б.) кызмат ордуна мамлекет башчысынын жана возложивший өзүнө милдети өкүл болууга элинин жана эң улуттун жана мамлекеттин.

Конституциялык укук илимдеринде "президенттик институт" сыяктуу дефиниция да бар. Ал эми талдоо көрсөтүп тургандай, бул түшүнүк "президент" деген түшүнүккө караганда кенен, бирок бул кемчилик бири-бири менен эч кандай байланышы жок экенин билдирбейт. Юридикалык илим биринчи түшүнүгү трансформируется учурунда экинчи, ал, катары бекитет Г. В. Дегтев катары аныкталат жыйындысы мамлекеттик-укуктук (конституциялык) жөнгө салуучу ченемдерди түзүү жана иштешин президенттик бийлик.

Албетте, предложенное менен Г. В. Дегтевым аныктама түшүнүктөр президенттик институттун жана жалпысынан изилдөө бул көйгөйдү доктрине конституциялык укуктарын мүнөздө эмес, жалгыз мүнөзгө ээ.

Демек, бул маселени иликтеп тургандардын бири и.д. Хутинаев. Бул автор президенттин институту деген түшүнүктү аныктоону каалап, өз убагында кеңири түшүнүктү – "социалдык институт" изилдөөнү өткөрдү, анын чегинде ар кандай түрдөгү институттар, анын ичинде укуктук институттар бөлүнүп турат. Президенттин институту-алардын бири болуп саналат. Ал предмети, изилдөөнүн ар кандай тармактарынын коомдук илимдер болгон сложились ар кандай ыкмаларды өзүнө түшүнүгүнө "президент", демек, ар кандай акценты анын мазмундуу мүнөздөмөсү.

Таптакыр башка метод айырмаланып, Г. В. Дегтева жана И. Д. Хутинаева болчу тарабынан Б. у. с. Елисеевым. Бул автордун көз карашы боюнча Президенттин институту интеграциялык-укуктук институт катары аныкталууга тийиш, анын максаты мамлекеттик бийлик институттарынын ишмердүүлүгүн макулдашуудан турат.

Ал эми биздин көз караштан алганда, анда баштоо үчүн к болмок определиться өзү менен дефиницией, атап айтканда менен маселе: болуп саналабы синонимами же жокпу, мындай терминдер катары "президенттик институт", "институту президентинин" жана "институт президентуры"? Бул институтту изилдөө жаатындагы илимий аппараттын иштелип чыгышынын жогорку деңгээлине карабастан, депутат-конституционалисттердин бул туурасындагы пикири боюнча жок.

Алсак, пикири боюнча Н.Е. Колобаевой айырмаланып, башка дефиниций "термини президентура" өтө ыңгайлуу, анткени ал вбирает өзүнө бардык тиешелүү ченемдер статусун президенттин мамилелер боюнча обретению жана жоготкондугу бул макамын. Анын үстүнө статус президенттин статусу, мурда Президенттин милдетин убактылуу аткаруучу адамдын статусу, президенттин милдетин убактылуу аткаруучу адамдын статусу "өсүп калган" статустар бекитүү боюнча мамилелер кирет.

Бул көйгөйдү өз убагында изилдеген н.а. Сахаров белгилүү окумуштуу Н.а. Совет мезгилиндеги белгилүү окумуштуулардын бирин дагы бөлүп берген эмес. Бул автор, эң алгылыктуусу "президенттик институт" деген термин болгон.

Талдоо көрсөтүп тургандай, Н.а. Сахаров уюштурган формулировка башка окумуштууларга да жайгаштырылды. Мисалы, сторонниками мындай дефиниции болуп эсептелген жогоруда көрсөтүлгөн Г. В. Дегтев, С. В. Мордкович, А. Н. Мещеряков, А. Ш. Арутюнян жана башка.

Ошондой эле, С. В. Мордкович жана А. Н. Мещеряков таянып, россиялык реалии, сунушталган пайдаланууга гана жогоруда көрсөтүлгөн термин, анткени анын россия мамлекетте менен катар эле өлкөнүн президенти наличествовали дагы талапкер Федерациясынын субъектеринин.

Соглашаясь менен бул окумуштуулар А. Ш. Арутюнян, ошону менен бирге, аргументировал пайдалануу жогоруда көрсөтүлгөн дефиниции боюнча-өз. Автордун ою боюнча, " президенттик институт Жалпы илим менен салыштырылуучу конституциялык укуктун курамдык бөлүгү болуп саналат. Президенттик институт көптөгөн өлкөлөр үчүн бул институттун жалпы мүнөздөмөсүн бергенде аларга айтып турат".

"Президенттин институту" терминдин келсек, жогоруда айтылган автор катары, ал өзүнчө бир өлкөнүн президентин мүнөздөйт деп айткан.

Жогорудагы эки түшүнүктөрдүн аныктамалары менен макул болгон жок и.д. Хутинаев. Анын көз карашы боюнча, термин "муктаж" керек пайдаланууга гана үч учурларда: 1) аныктоодо кызмат президентинин; 2) аныктоодо убакыт президентинин ишин; 3) аныктоодо облусунун аймагында подвластной президентке.

Бирок биз деп эсептейбиз. И. Д. Хутинаев, жана бир катар буга чейин көрсөтүлгөн авторлор өздөрүнүн трактовках жүргүзүлгөн эмес правы, анткени берүүдө артыкчылык берилет, тигил же бул баяндалышы, окумуштуулар, маңызы боюнча, дайыма айтышат жөнүндө бир эле. Мисалы, бардык аныктамалар дайыма "президент" сыяктуу курамдык бөлүгү бар, жана талаш эмес,. Экинчиден, "президенттик институт" деген туюндурмасы башка шарттарга караганда кеңири, "президенттин институту" жана "президенттик институт" деп айтууга канча негиздүү болуп саналат: жогорку кызмат адамы сыяктуу элементтерди өзүнө камтышы мүмкүн эмес деп болжолдой турган болсок.; мамлекет башчысы; легислатура, ыйгарым укуктарынын жана функцияларынын көлөмү, президенттик бийликти жайылтуу чөйрөсү жана башкалар? Биздин оюбузча, негизги мотивом окумуштуулук-конституционалистов бөлүү бир формулировкалар башка, болбогон гана благосклонность карата тигил же бул термину. Ошондуктан, бул терминдер синонимдердин гана сөз менен гана деген тыянак чыгарсак, ал эми бири-биринен айырмаланбайт.

Ал эми биздин позицияны, анда көп предпочтительной биз үчүн мындай болуп калды формулировкасы катары "институту," президенттин, аны аныктоого болот катары жыйындысы конституционно-укуктук нормаларды жөнгө салуучу түзүү жана анын иштөөсүнүн тартиби президенттик бийликтин тигил же бул өлкөдө жана анын ролу жана орду системасында мамлекеттик бийликтин. Мында "президенттин институту" жана "Президенттин конституциялык-укуктук статусу" деген терминдер синонимдер болуп саналат.

Талдоо көрсөткөндөй, президенттин институту өнүгүү жолунда узакка созулган жана тикенектүү жолдо өтүү. Ал: "адамзаттын саясий оюнун эволюция катары белгилүү бир натыйжасы болуп калды, ошондой эле тарыхый, саясий, укуктук жана башка шарттар жыйындысы."

Алсак, бою узак убакыт Древнем Чыгышында: нарын Египетте, Вавилоне, Индияда, Кытайда, Персии жана башка өлкөлөрдө (үчүн чакан албаганда) наличествовал гана бир түрү уюштуруу мамлекеттик бийлик: "падыша (фараон, император), ал маңызы боюнча болгон мамлекет башчысы, бийлик анын считалась чектелбеген жана ушул жылдын Теңирдин. Мамлекет анын атынан өндүрүштүн негизги каражаттарына ээлик кылган. Жер-жерлерде алар дайындаган чиновниктер башкарган. Бул формасы мамлекеттик бийликти алды, бул туура кетсем З. М. Черниловским аталышы Чыгыш деспотии.

Батыш, атап айтканда, Байыркы Грекияда мамлекеттик бийлик уюмунун мамлекеттик бийликтин ар түрдүү болуп иштелип чыккан.

Ушул жерден ар кандай полистердеги мамлекеттик бийликтин көптөгөн түрлөрү менен, алардын ортосунда дайыма конфликттер жана мамлекеттик бийликтин кайсы формасы натыйжалуу экендиги жөнүндө талаш-тартыштар менен көзгө көрүнбөгөн саясий ой жүгүртүү пайда болду. Мындай мыслители катары Сократ, Платон, Аристотель жана башка, өзүнүн илимдерге создали чоң базасына жана направляли андан ары өнүктүрүү, саясий ойлорун ар кандай өлкөнүн баштап, Грецияда жана Рима чейин кирген биздин убакыт.

Жалпысынан жыйынтык чыгарууга болот, бул үчүн античной саясий ойлорун жана каада-салттарын жоготсо, характерен бир разносторонний, многоаспектний мамиле кылуу проблемасы мамлекеттик бийликти уюштуруу. Илим "бир монархиянын бийлиги" жана "аздан – аристократиялык бийлик", ошондой эле "көпчүлүк демократия" сыяктуу түрлөрүн изилдеп, негиздеген.

Үчүн феодализм менен анын мүнөздөмө болуп басымдуулук кылат ролу монархии, андан ары өнүгүү жана эволюция уюштуруу мамлекеттик бийлик, ал жөнүндө окууларды, ишке ашырылды, негизинен институтунун базасында монарха. Атап айтканда, мо-нархия жана феодальное саясий мекеме болуп калды пайда болушунун башкы себеби президенттин институтунун.

Мыслители формирующейся буржуазии өз машыгууларга менен жаңы позициядан исследовали укуктук жаратылышка мамлекеттик бийлик жана обосновывали зарылдыгын катуу чектөө негизги болгон-правлений мамлекеттин ишин.

Анан белгилеп кетчү нерсе дал ушул мезгилде бирдиктүү, өз алдынча саясий доктрина бийликти бөлүштүрүү теориясы катары түзүлгөн. Негиздөөчүсү, бул теориясы алгач жылы Жон Локк (1632 – 1704-жж.), кийин Шарль Луи Монтескье (1689 – 1755-жж.).

Бул бийлик бөлүштүрүү теориясы түздөн-түз АКШ жана Парижде Президенттин Институтунун пайда болушу менен байланыштуу экенин жалпыга белгилүү. Бирок жогоруда аталган доктрина жана президент институту – ажыралгыс болуп саналат дегенди билдирбейт. Мисалга алсак, преидент институту колунда бар мамлекеттер бар, бирок жогоруда көрсөтүлгөн теория жок (мисалы, Кытай Эл Республикасында Төраганын гана посту бар). Ошол эле учурда кээ бир өлкөлөрдө президенттик институт жок, бирок Бийликтин бөлүнүшү бар: Улуу Британия королева, Япониянын императору ж. б.

Талдоо жүргүзүү көрсөткөндөй, Джон Локк үчүн мамлекеттик бийлик бөлүү негизги себеби адамдын негизги укуктарын камсыздоо болуп саналат.

Ойчул саясий бийлик чектелүү жана белгилүү алкактары ишке киргизилиши керек деп ойлочумун. Мындай бөлүү пикири боюнча, Джона Локка, орун алса, жөндөмдүүлүк алдын алуу концентрациясын бардык толуктугуна бийлик колунда бир жана ошол эле адамдар, алар ээ болуу мүмкүнчүлүгү түзүүгө мыйзамдар экенбиз захотеть аткаруу бул актыларды өзүнүн жеке пайдасына иштеп.

Анын идеяларын ишке ашыруу жолу Джон Локк бийликтин мыйзам чыгаруу бөлүмүндө көрдүм. Мында өзү мыслитель различал үч бутагынын мамлекеттик бийлик: мыйзам чыгаруу, аткаруу бийлигинин тельную жана федеративдик (союзную). Акыркы эки мамлекеттик бийлик, Британ философиясы монархага ишенип берген. Мында мыйзам чыгаруу бийлигинин улуктугун негиздөө керек.

Ал эми француз просветителя Шарля Луи Монтескье, анда маңызын өзүнүн түшүнүү бөлүштүрүү боюнча бийлик, мыслитель излагал төмөндөгүдөй түрдө: "Эгерде, бийлик мыйзам чыгаруу жана аткаруу болот бириктирилиши бир адам же мекеме болсо, анда эркиндигинен ажыратууга болбойт, анткени болот опасаться, бул монарх же сенат болуп калат чыгарууга тиранические мыйзамдарына караштырылсын үчүн, ошондой эле тиранически колдонууга алардын. Сот бийлиги мыйзам чыгаруу жана аткаруу бийлигинен бөлүнбөгөн учурда да эркиндигинен ажыратууга болбойт". Ошентип, француз философиясын мамлекеттик бийликти үч бутакка бөлүүнү сунуштады: мыйзам чыгаруучулук, аткаруучу жана сот.

Тарых тастыктайт, бул биринчи өлкө, реализовавшей теорию бийликти бөлүштүрүү, анын изначальной трактовке алынды Америка кошмо штаттары.

Пайда болушу менен заманбап укуктук мамлекеттердин өткөрүлгөн бир катар стадияларын жана этаптарын өзүнүн калыптанышынын жана бошотууга ортосуна чейин 20-го столетия кабыл алынды различать эки (президенттик жана парламентарная) негизги түрлөрү республикалык формасын башкармасынын. Бул туура болчу подмечено конституционалистами Гаджи Задэ Эльнур Ахлиманом жана Ф Арданом гана Конституциясынын кабыл алынышы, Бешинчи республикасынын Францияда 1958-жылы внесло бул классификациясын олуттуу ондоолор. Франция мындай кабыл алуу, образовала прецедент түзүү үчүн жаңы категориясы бул – полупрезидентская республикасы, ага, андан тышкары, ар түрдүү авторлор кирет жана мындай мамлекеттер сыяктуу Греция, Түркия, Португалия, Австрия, Пакистан, Финляндия, Исландия жана кээ бир башка. Белгилей кетчү нерсе, дал ушул мезгил доктрине конституциялык укуктарын башташат бөлүп үч классикалык формасын республикалык башкарманын: парламентарную, президентскую жана смешанную. Бирок бардык эле белгилей кетчү нерсе, айрым окумуштуулар сыяктуу. К. В. Арановский, М. Н. Марченко, С. Н. Отургузулган жана башка, ушул кезге чейин республикалык башкаруунун эки гана түрү бар экендигин таанууну жатышат. Башка, таанып болушу аралаш (полупрезидентской же полупарламентской) формалары башкармасынын карашат, анын эч кандай өз алдынча түрү, ал эми бул убактылуу, өткөөл тиби бир формалары башкармасынын башка.

Бул изилдөө республиканын президенттик тибинин пайда болушу, конституциялык укуктун доктринасы Америка Кошмо Штаттарынын мурунку параграфында айтылгандай ыраазычылыгымды тастыктады. Дал ушул Конституция америка мамлекет болуп калды биринчи юридикалык документ болуп, биринчи жолу реализовавшим идеясын бөлүү бийлик системасын пайдалануу менен жана тең салмактуулук.

Белгилей кетүү керек, мунун менен катар эле бийлик бөлүштүрүү, негизги, концептуальными идеялары Конституциясынын калды жана идеялар жөнүндө федерализме жана соттук контролдоо, вобравшие өзүнө, чогулгандарга жана текшерүү мый-ционности укуктук актылардан турат. Бул бекитишет американские изилдөөчүлөр, саналып өткөн принциптер представлялись "аталарга-основателям" ушунчалык самочевидными жана бесспорными, алар алышты тике словесного бекемдөө текстинде Конституциясынын, пронизывая, бирок, анын бардык мазмуну.

Бул суроого жооп издеп, бул система бир көрүнүктүү болгон? Биз юридикалык көз караштан алганда, башкаруунун мындай форматы минималдуу катачылыктар менен мамлекеттик бийликтин жогорку органдарынын ар биринин ыйгарым укуктарын жана функцияларын так бөлүштүргөн деген тыянакка келдик. Өз кезегинде, алар ээ болуу менен белгилүү өз алдынчалыкка жана көз, выступали ролун өз ара "сторожей", контролировавшие бири-бирине жана предостерегающие-жылдын аракеттерине кыянаттык өзүнүн ыйгарым укуктарга ээ.

Ал эми президенттин конкреттүү өзү болсо, мындай мамлекетте ал ошол эле учурда мамлекет башчысы, Аткаруу бийлигинин (өкмөтүнүн) башчысы болгон.

Президент жетекчиси катары өлкөнүн, алып өзүнүн ыйгарым укуктары-жылдын элинин, анда бишь избирался түздөн-түз калк, бул делало анын, жок эле дегенде тең даражасы боюнча легитимности менен өзү башкаруусунун жогорку өкүлчүлүктүү органы да – парламент.

Андан сырткары, президенттик республикада аткаруу бийлиги парламенттин алдында эмес, түздөн-түз президенттин алдында жоопкерчилик алып келген. Ал дээрлик жеке катары, ага берилет. Белгилей кетүүчү нерсе, дал ушул Өкмөт аткаруу бийлик бутагынын башчысы катары, Өкмөт мүчөлөрүнүн талапкерлигин өз каалоосу боюнча тандады жана алмаштырды. Аткаруучу аппараттын структурасын жана бардык кызмат адамдарынын ыйгарым укуктарын өз алдынча аныктаган.

Депутаттык мандатка ээ болгон учурда, мамлекет башчысы да, өкмөттүн башка мүчөлөрү да буга укугу жок болчу. Жогоруда айтылгандай мамлекеттик бийликтин бир бутагы, башкалардан так бөлүнгөн.

Муну эске алуу менен мыйзам чыгаруу бийлиги толугу менен парламентке гана "берилген". Бирок, бул мамлекет башчысы катары президент эч кандай катышкан жок деп билдирген эмес. Ал обладал мыйзам чыгаруу демилге укугу же укугу боюнча сунуштарды киргизүү мыйзамдарына (Айтмакчы, турат көңүл буруу, бул эмес распространялось карата классическую президентскую республикага бул – АКШ). Мындан тышкары, мыйзамга кол коюу, элге жарыялоо жана кечиктирилгис бутагына укуктуу болуу деген президентке орун

берилген. Конституцияга ылайык же ага тийиштүү ыйгарым укуктарды берүүнүн негизинде президент ченемдик актыларды жарлыктар, тескемелер, Декреттер түрүндө чыгарууга укуктуу болгон, ал өз юридикалык күчү менен азыраак болсо да, бирок мазмуну боюнча ал такыр айырмаланган эмес.

Ээ болуу укугуна таасир парламент тарабынан кабыл алынган мыйзамдар, мамлекет башчысы ошол эле убакта жок болгон укугу распускать парламент өз кезегинде акыркы эмес обладал укугу вотума көрсөтпөө президентскому башкармасына.

Мөөнөтүнөн мурда токтотууга укуктуу, анын ыйгарым укуктары, жогорку мыйзам чыгаруу органы өлкөнүн алмак жасоого жардамы менен гана татаал жол-жоболору (көрсөтүү импичмента) мамлекеттик чыккынчылык жана жасоого аларга оор кылмыш. Мына ушунун баары мамлекет башчысы да, парламент да өз ыйгарым укуктарынын мөөнөтүндө бирге кызматташууга жана бирге жашоого "дуушар" болгондугун билдирген.

Президенттик республикада мындай кызматташтык бийликтин үчүнчү (сот) бутагын биргеликте түзүүгө милдеттендирди.

Өзүнүн классикалык түрүндө, соттор алмашылбас жана өз функцияларын өмүр бою жүзөгө ашырган. Алар "өлкөнүн негизги мыйзамын" чечмелеп берүү укугуна ээ болгон жана анын аткарылышын көзөмөлдөдү. Буга ылайык, сот бийлигинин жогорку органы Президенттин же парламенттин кайсы гана ченемдик-укуктук актысын болбосун конституциялык эмес деп таанышы жана аны жокко чыгарышы мүмкүн.

Жана акырында, ал эми маселени улуттук коопсуздук болсо, президенттик башкаруу формасы гана, мамлекет башчысы болгон Жогорку башкы кол башчысы жана обладал укугу жана аскердик абалды киргизүү, алар шарттарында парламентарной республикасынын, негизинен принадлежали Премьер-министрине (жетекчисине өкмөтүнүн).

Ошентип жыйынтык чыгарууга болот, деп жесткое бөлүү бийлик менен кошумча системасы "бөгөт коюу жана каршы аракеттенүү" боюнча-простому айтканда, бир ай принциби боюнча: "баары өз-ара", же "биз бардык барабар, жана биз имеем ушундай эле укук сизди да сиз, бизди".

Балким, мындай форматы өз ара мамилелеринин болгон оптималдуу, анткени бул учурда, ар бир бутагы мамлекеттик бийликке ээ болуу менен "kozyрем" тартууга жоопкерчиликтин башка бийликтин бутагы, ошол эле повышала өзүнүн даражасы "долгожительности". Бирок, экинчи жагынан, эгерде мындай өлкөнүн Президенти жеке эмес, мамлекеттик гана кызыкчылыктарды көздөгөн болсо, анда мындай бир учурда гана оптималдуу болушу керек деп эсептейбиз. Акыркы учурда мамлекеттик бийликтин турмуш-тиричилиги "жок"болуп калат.

Ошону менен бирге, обосновав тургандыгы жөнүндө жесткое бөлүү бийликтин системасы менен жана тең салмактуулук кыйла так проявились жалал-американском укуктук механизми, биз ур ошону менен бирге ал бир катар изилдөөчүлөр бардык эле утверждали жөнүндө "переплетении" ак-практикалык маанисинде ыйгарым укуктарын, мамлекеттик бийлик бутактарынын АКШ. Ошентип, мамлекеттик тажрыйба көрсөткөндөй, мыйзам чыгаруу

ишмердүүлүгүнө АКШнын аткаруу бийлиги Олуттуу катышкан. Алсак, мисалы, мамлекет башчысынын ар жылдык кайрылууларында негизинен Конгресстин алдыдагы мыйзам чыгаруу ишинин программасы түзүлгөн. Андан тышкары, бардык кеңири жайылтуу алган нормотворчество Президентинин жана делегированное мыйзамдар зарылдыгы, алардын выводилась бири мамлекет башчысынын конституциялык ыйгарым укуктарын.

Парламенттик республика башкаруунун классикалык формасы болгон андан кийинки башкаруу формасы болуп эсептелген.

Бул бийликтин өзгөчөлүгү, биринчиден, анда мыйзам чыгаруу бийлигин формалдуу-юридикалык жактан гана таандык болгон парламент катары бүткүл элдик өкүлчүлүктүн бир гана органы болгон. Бирок ошону менен бирге, бул мамлекеттик бийликтин жогорку мыйзам чыгаруучу органы Өкмөткө өзүнүн мыйзам чыгаруу функцияларын өткөрүп берүүгө укугу жок экендигин билдирген эмес.

Ал эми өзүн президентинин, анда мындай республиках ал избирался же парламент (Турция (мурда), Израил, Чехия) же түздөн-түз катышуусунда жана анын парламентчилеринин – атайын коллегиясы выборщиков (ГФР, Италия, Индия). Мындай кейпи бар Президент мамлекеттин башчысы болуп, конституциялык гана, "аткаруу бийлигинин башчысы" жалгамсыз болгон. Көпчүлүк учурда, ал номиналдык-аземдик мүнөзгө макулдук берген жана реалдуу ыйгарым укуктарга ээ эмес. Өкмөттүн жана башка башкаруу органдарынын ишмердиги анын прерогативаларына дээрлик кирбейт.

Мындай мамлекет башчысы парламент тарабынан кабыл алынган мыйзамдарга кийинкиге калтырууга укугу жок болчу. "Мыйзамдык" нотариустун ролун аткаруу менен, президент мүмкүнчүлүк жана мыйзам чыгаруу демилгеси жок туруп, жогорку өкүлчүлүк органында өткөндөн кийин мыйзамга кол коюуга жана жарыялоого гана укуктуу болгон.

Жогоруда белгиленгендей, мындай мамлекеттик жерде президент аткаруу бийлигинин башчысы болбогондугун, ал калыптандырууга же Өкмөттүн билим берүүсүнө катышууга укугу жок экендигин белгилегим келет. Дүйнөлүк практика көрсөткөндөй, ушундай укугу обладала же гана ылдыйкы палатасы, парламенттин (эгерде двухпалатная структурасы), же депутаттар саясий партиянын, сумевшие шайлоодо, ээлөөгө жарымынан көбү парламенттеги орундарды, же гана коалиция партиялардын болуп эсептелген парламенттик көпчүлүк учурда мыйзам чыгаруу органында.

Ошону менен бирге, өкмөт түзүүгө катышпаган мамлекет башчысы өз ыйгарым укуктарын: "мен силерсиз, а сиз баары бир эле катышуусуз" принциби боюнча жүзөгө ашыргандыгын билдирген эмес. Тигил же бул ченемдик укуктук актыларды (жарлыктарды, буйруктарды, макулдашууларды) кабыл алууда президент аларды Өкмөт (Премьер-министр) же тиешелүү жооптуу министрлер менен (контрасигнация же контрасигнатура принциби) макулдашууга милдеттүү.

Ал эми өкмөттүн өзүнө карата мындай республикада бийликтин мыйзам чыгаруу бутагынын уландысы болуп саналган. Министрлик кызматтарынын басымдуу бөлүгүн парламентарийлердин өздөрүнүн сапаттарын тастыктады.

Ошол эле учурда соблазна боюнча канчалык бийик көтөрүлө тургандыгына, ал депутат болуп калган министрлик кызматында тургандыгыңызга байланыштуу көңүл бурушу керек.

Бирок, мамлекеттик бийликтин эки бутагынын" бир эле " жоопкерчилиги биринчи жана акыркы экендигин билдирбейт. Парламенттик республикада, аткаруу бийлиги "түзүүчүнүн" алдында гана жоопкерчилик алып жүрсө, бул конституция алдында бийликте. Президент өз каалоосу менен өкмөт башчысын ошол эле учурда парламенттик көпчүлүктүн лидери болуп саналган (өтө көп учурда) кызматтан бошото алган жок.

Мындай демилге парламенттин өзү тарабынан берилүүгө тийиш болчу. Бул учурда гана өкмөт отставкага кетиши мүмкүн. Эгерде жок болсо, анда негизинде вотума өкмөткө ишеним көрсөтпөө (Израиль) сунушу боюнча өкмөт башчысынын (ГФР), уккандан кийин спикеров парламенттин палаталарынын (Италия) бул алмак жасоого өз алдынча мамлекеттик бийлик органы катары, мамлекеттин башчысы.

Өз кезегинде ал пайдаланып, өзүнүн "тоңдурулган эти укугу", атап айтканда вступив саясий оюн боюнча, "жоюу" мамлекеттик бийлик бутактарынын бири, өз каалоосу боюнча алмак доисполнить каалаган, парламенттин, башкача айтканда "токтотууга болушу" (кызматтан кетирүүгө өкмөт) түзүлгөн, анын "детище", же "наказать" өзү парламент (распустить бүтүндөй же нижнюю палатасына парламент), үчүн сапатсыз түзүү жана дегеле үчүн пайда болушу мындай каалоосун.

Ошентип, жогоруда айтылгандарды корутундулап, биз парламенттик башкаруу таризинде, бийликти катуу бөлүштүрүү принциби жок болгон, бирок ооздуктоо жана тең салмактуулук тутуму эске алынган деген тыянакка келдик. Бул моделдин башкы өзгөчөлүгү болуп, мындай мамлекетте мамлекеттик бийлик бутактарынын анык "мукабалуусу" жүргүзүлгөндүгү саналат. Мамлекеттик бийлик органдары "мамлекеттин жыргалчылыгы үчүн жалпы аракеттер"принциби боюнча аракеттенген. Бирок, бул "токуу" бийлик арасында, башкы "бөлүнгөн эмес экенин билдирген эмес." Бул система Жогорку Кеңештеги партиялык көпчүлүктүн кысымына негизделген, ал мамлекеттик бийликтин мыйзам чыгаруу, аткаруу жана кээде сот бутактарын "бир партиянын элитасын" колуна бириктирүүгө жөндөмдүү болгон. Ал эми мамлекет башчысы болсо, анда мындай мамлекетте ал носил таза номинально-церемониальный мүнөзгө ээ обладал реалдуу ыйгарым укуктарга ээ. Ылайык парламенттик конституциясы, жана башка ага карама-каршы келбеген макулдашуулар, анын ыйгарым укуктары өткөрүлүп берилген өлкөнүн өкмөтүнө, ал жана несло саясий-юридикалык жоопкерчиликти ишке ашыруу үчүн ички жана тышкы саясат. Президент мамлекет башчысы катары мамлекеттик бийлик бутактарынын бирине да кирген жок. Мындай форматы өз ара мамилелеринин, "учурдануждал" таанылсын мамлекет башчысын да, төртүнчү же өзгөчө, өз алдынча мамлекеттик бийлик бутагы деп аталат "президенттик".

"Кээ бир өлкөлөрдө президенттик ыйгарымдын мөөнөтүнөн мурда токтотулуусунун конституцилык укуктук негиздери" аттуу экинчи главада Борбордук Азиядагы иликтениши маселелер келип токтогондо

президенттик ыйгарым байланышкан каза болгондугуна мамлекет башчысы. Президенттик ыйгарым укуктарды мөөнөтүнөн мурда токтотуунун негизи катары отставкага кетүү. Мамлекет башчысынын катуу оорусуна байланыштуу ыйгарым укуктарды мөөнөтүнөн мурда токтотуу жана президентти кызматынан четтетүү тартиби.

Изилдөө объектиси болуп келип чыгуучу коомдук мамилелерди ишке ашыруу чөйрөсүндө конституциялык ченемдердин жана принциптердин камсыз кылуучу мөөнөтүнөн мурда токтотуу, президенттик ыйгарым укуктарын борбордук азия өлкөлөрүндө багытталган, биринчи кезекте жүзөгө ашырууга үзгүлтүксүздүгүн президенттик бийлик эсептелет.

Изилдөөнүн предметин деген түшүнүк, теория жана концепциясын президенттин институтунун; эларалык укуктун принциптерин жана ченемдерин жана системасы конституционно-укуктук нормаларды аныктаган негиздери мөөнөтүнөн мурда президенттик бийлик, нацеленные биринчи кезекте үзгүлтүксүздүгү жана ырааттуулугу мамлекеттик бийлик түзөт.

Изилдөө ыкмалары. Мөөнөтүнөн мурда токтотуу институтунун маңызын аныктоого жана аныктоого байланыштуу маселелердин комплексин талдоо жүргүзүү изилдөө жүргүзүүдө колдонулуучу методдорго, ошондой эле анын методологиялык негизине көңүл бурууну талап кылат.

Анткени методологиялык негизи изилдөө комплексин камтыйт общенаучных, частнонаучных жана атайын усулдарын заманбап илимий таанып билүү, коомдук кубулуштарды жана институттардын, иштелип чыккан илим, юриспруденция, анда белгилей кетүү керек, бул олуттуу мааниге жүзөгө ашыруу маселелерин изилдөө мөөнөтүнөн мурда токтотулган президенттик полномочий ээ мындай ыкмалары, илимий таанып билүү, бул салыштырма укук таануу, диалектический, ченемдик-логический, конкреттүү-социологиялык, формалдуу түрдө-юрискалык талдоо жана башка.

Демек, бул тармакта изилдөө жүргүзүү, жазуучу илимдин ар кандай жетишкендиктерин пайдаланган. Атап айтканда, изилдөө жүргүзүүдө методологиялык негизи болуп кеткендей, послужил жалпы илимий диалектический методу таанып билүү жана келип ага жеке-илимий методдору: тарыхый, ченемдик-укуктук, системалык, структуралык-функционалдык, техникалык-юрискалык, салыштырып правоведения жана башка.

Президенттин институтун уюштуруудагы эң татаал маселелердин бири болуп, мамлекет башчысынын ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу мүмкүн болгон конституциялык себептерди аныктоо саналат. Практика көрсөткөндөй, кароодо мындай маселелерди ар бир өлкө старается пайдаланууга гана салттуу учурлары, бирок аларды колдонуу ыкмаларын мүмкүн күчүнө тарыхый каада-салттарынын жана саясий-укуктук өзгөчөлүктөрүн, обозначались алар боюнча-өз.

Катары мындай негиздер конституциянын көптөгөн мамлекеттердин деп: өлүм мамлекет башчысынын; анын ыктыярдуу отставкага; отрешение кызматынан (импичмент) жана стойкую жөндөмсүздүгү ишке ашырууга президенттик ыйгарым укуктары.

Дүйнөлүк тажрыйба мөөнөтүнөн мурда токтотуунун биринчи учур дал

ушул өлүмгө байланыштуу экенин көрсөтүп турат. Печальный прецедент түзүлдү эсеп боюнча АКШ Президенти У. Гаррисоном, скончавшимся 4-мартындагы 1841-жыл – туура бир айдан улам простуды учурунда кызмат ордуна киришүү сөзүндө.

АКШнын бул жагынан бай тажрыйбасы бар экенин тажрыйба көрсөтүп турат. Ошондой эле, каза болгондон кийин У. Гаррисона, ушундай эле формада завершили өзүнүн президентскую карьеру жана мындай мамлекеттик ишмерлер катары З. Тейлор (айыл 1850-жылы – улам дизентерии же тифа), А. Линкольн (убит, 15-апрель, 1865-жыл), Ж. б. Гарфилд (убит-сентябрь 1881-жылы), У. Мак-Кинли (убит 14-сентябрындагы 1901-жыл), У. Гардинг (анын 1923-жылы – себеби боюнча геморрагиялык инсульт оорусун болжолдуу же ченеминен ашык колдонгондон дары-дармектерди), Ф. Рузвельт (1945 – жылы себеби боюнча кабактын мээ) жана Ж. Кеннеди (- жылдын 22-ноябрында 1963 курман болгон).

Чегинен тышкары бул өлкөнүн ушул сыяктуу окуялары ур жана башка мамлекеттерге, мисалы Республикасы Гватемалы – президент Р. Каррера (14-апрель 1865-жыл), СССРДИН (коллегиальная президентура) – Генералдык катчысы, КПСС И. В. Сталин (5-март 1953-жыл), Гаити Республикасы – президенти, Ф. Дювалье (21-апрель 1971-жыл), Демократиялык Федеративная Республика Югославия президенти – И. Б. Тито (4-майындагы 1980), Туркмения – өлкө президенти С. Ниязов (21-декабрь, 2006), Мамлекет Ливия – Братский вождь жана Жетекчиси М. өмүракунов Каддафи (20 – октябрь 2011-жыл), Боливариан Республикасы Венесуэла-Уго Чавес (5-март 2013-жыл) жана башкалар.

Албетте, президенттик ыйгарым укуктарды мөөнөтүнөн мурда токтотуу үчүн себеп болгон өлүмдүн пайда болуусу башка жагдайлардан айырмаланып иш жүзүндө эч кандай талаштарды жаратпайт. Анткени өлүм да, өзү жөнүндө эч кандай далил талап кылынган эмес.

Ошону менен бирге бардык көйгөй заключалась экендиги келип чыкканда жана ушул сыяктуу өзгөчө кырдаалдар, кыргыз республикасынын, придерживаясь келбейт: "Король өлсө, ооба здравствует Король" тийиш эле анын тактыгын аныктоо: ким тарабынан жана кандай тартипте жана кандай убакыт болот замещаться, оказавшийся бош, мурда белгиленген конституциялык мөөнөтү, президенттин кызмат ордуна? Мындай жагдайда жасалган ар кандай каталар тараптардын кагылышууларына гана алып келиши мүмкүн, анткени, бул жетиштүү деңгээлде маселе татаал болгон. Өлкө туруксуздукка туруштук бере алат. Деп ойлойбуз, ошондуктан, ошол эле американомамлекетте считающей өзүнө институтунун негиздөөчүсү, президенттик так укуктук жөнгө салуу жөнүндө убактылуу алмаштыруу президенттик мандат, болушу менен бардык критерийлерин, көптөгөн жыл бою кезде эмес имелось. Бул АКШ президентинин эсеби боюнча төртүнчү өлгөндөн кийин, ал тургай, ал тууралуу так жана толук жол-жоболор жок экенин белгилей кетүү маанилүү.

Пайда болгон президенттик мандатты мурастоо маселеси ушул адамдардын конгондон кийин, ошондой эле америкалык мыйзамдарда жарым-жартылай жөнгө салынган. Анда айтылган, деп укуктары мөөнөтүнөн мурда токтотулган учурда президент өзүнүн милдеттерин, алар переходили вице-президенти (п. 6,

т. 1, 11-берене).

Ошону менен бирге, жогоруда белгиленгендей, АКШ президенти постун алмаштыруу тартиби жөнүндө конституциялык туюндурма көпчүлүк маселелер чечилген эмес, анткени ал ар тараптуу мааниде чечмелеп калган. Мисалы, мындай суроо туулат: мындай окуядан кийин АКШнын президенти шайланбай туруп, баардык ыйгарым укуктарга ээ болуп турдуңуз? Же мындан ары шайланбай калган адам өзүнүн алдындагы мөөнөтү бүткөнгө чейин президенттик тозотту алмаштырууга мүмкүнчүлүгү болот деп ойлойсузбу?

Тарых тастыктап турат, эмне болгон менен ушундай маселелерге өлгөндөн кийин У. Гаррисона, биринчи жолу столкнулса вице-президенти, АКШ Ж. Б. Тайлер (биринчи президенти АКШ, кире бул кызматка эмес, шайлоо боюнча – бөлүнгөн мен – К. А.), анда истолковал ал аларды кантип туура подметил россиялык окумуштуулар Г. В. Дегтев "нарын благоприятном үчүн өзүнө маанисинде таратууда ошондон кийин гана болду аракеттенүүгө катары полноправный жана шайланган президент". Предполагаем, андан кийин, дал ушул көтөрүлөт жана сыграл немаловажную ролу киргизүү үчүн 1967-жылы Конституцияга АКШ ондоолор, утверждающей, бул учурда "четтетилген президенттин постуна, анын каза болгон же кызматтан кеткен вице-президенти, президенти болуп калат".

Иш жүзүндө проблемалардын аз эместиги, түзүлгөн жана мындай ыйгарым укуктарды ишке ашыруу мүмкүн эместигинен улам президенттин ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу укугу мөөнөтүнөн мурда токтотулганына көңүл буруу керек. Анткени мамлекет башчысынын өлүм фактысын аныктоодон айырмаланып, юридикалык жактан анын жөндөмсүздүгүн юридикалык жактан дагы да татаал аныктап алуу зарыл. Мисалы, эгерде келип чыгууга бири прецедентов, өсүү тенденциясына ээ болгон-ющихся дүйнөдө, анда эмес решался, мисалы, табылсын катуу раненного жана умиравшего эки айдын ичинде АКШ президентинин Д. Гарфилда, неспособным аткарууга өз ыйгарым укуктарын жана вице-президенти Артур А. Честер. Мында, эгерде эске түшөт, анда өлүм Д. Гарфилда болгон эмес, жалгыз болсо, анда кетсе болот, бул укуктук механизм аныктоочу президентскую "жөндөмсүздүгү" бул өлкөдө болчу жана натыйжасыз бойдон калууда, анткени ушул мезгилге чейин учурлар жөнүндө мөөнөтүнөн мурда токтотуу боюнча "жөндөмсүз", ал дагы ээ эмес.

Изилдөө көрсөткөндөй, мындай кырдаалдын келип чыгышына жол бербөө максатында Европанын кээ бир өлкөлөрү мындай суроолорду козгобостон аракеттенишүүдө. Алсак, республиканын 1992-жылдын 1-сентябрынан тартып Словакия Республикасынын Конституциясы Президент өз ыйгарым укуктарын алты айдан ашык аткарбаган учурда, Словакиянын Конституциялык соту бул адамды мамлекет башчысын ээлеген кызматынан бошотуу жөнүндө жарыялоо милдетин өзүнө алат (2-бөлүк, 105-берене).

Албетте, президенттик ыйгарым укуктарды мөөнөтүнөн мурда токтотуунун мындай форматы иш жүзүндө кандайдыр бир кыйынчылыктарды жараткан эмес. Мисалга алсак, суроо түзүү боюнча медициналык коммисии белгилеген президентскую жөндөмсүздүгү, же милдет алып салуу боюнча проблемаларды

камсыз кылууда калыс парламенттик добуш берүү же андан тышкары, милдет боюнча "обходу" ошол эле конфликттик жагдай бул "топуракта" президентинин парламент менен. Бирок, экинчи жагынан, албетте, эч ким гарантировал, бул мындай конституциялык раскладе мамлекет башчысы болушу мүмкүн эмес калышы объектиси күрөштүн эки противоборствующих саясий күчтөрдүн, же тескерисинче, эч ким алмак эмес кепилдик жок болсо, мындай жол-жоболору, президент үчүн "кара ниет", мүмкүнчүлүгү пайда болгон өз ыйгарым укуктарын жүзөгө өтө сейрек, бирок мыйзамдуу түрдө, мисалы, болгону 3, 5 же 10 күндүн ар бир жаңы ай. Кантсе да, ушундай шарттарда, алты ай сан ар кандай чечмелениши мүмкүн. Жана акырында Словакия мамлекети өлкөнүн президенти үчүн мамлекеттин ишинде толук мыйзамдуу, системалуу түрдө катышпастыкты камсыз кыла алган.

Ошону менен бирге, деп эсептелсин безупречным, противоположный ушул, андан ашык детализированный тартиби ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу боюнча "жөндөмсүз", албетте, буга дагы туура эмес. Анткени, эгерде талдоо жүргүзүү мисалында Кыргызстандын, анда жөн гана караганда болот заметить, бул улуттук мыйзамдар түздөн-түз жөнгө салуучу институту мөөнөтүнөн мурда президенттик ыйгарым укуктарын, тилекке каршы, носило незаконченный мүнөзгө ээ. Ошондой эле, мыйзам "КР Жогорку Кеңешинин регламенти ЖӨНҮНДӨ" КР-жылдын 10-июлундагы, 2014-жылдын прописывал, бул маселе жөнүндө жүзөгө ашыруу мүмкүн болбогондо КР Президенти оорусуна байланыштуу өз милдеттерин, алмак коюлушу гана эки фракциялар бир убакта, же ушундай эле түрү жана саны парламенттик комитеттер (4-бөлүк, 135-берене).

Эгерде келип чыгууга бири ушул жобону, анда получалось да КРНЫН Жогорку Кеңешинин депутаты, бир да фракция да, парламенттик комитет эмес обладали мүмкүнчүлүгү түзө ушул сыяктуу суроолор "татынакай". Эгерде Президенттин кызмат ордунда адам башка парламенттик бирикмелер үчүн "ыңгайлуу" болуп чыкса да психикалык оорунун ачык белгилери болсо же башка оор оорулар болсо да.

Андан ары ушул эле ченемде, бул маселе боюнча баштапкы шарттарды сактоодо Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши 5 календардык күндүн ичинде добуш берүү жолу менен мамлекеттик медициналык комиссияны түзүү жөнүндө чечим кабыл ала тургандыгы жөнүндө айтылган. Жана турат заметить, бул жөнүндө арыз президенттик "жөндөмсүз" азыркы учурда калтырылышы, анткени чечим считалось кабыл алынган чечим, эгерде ал үчүн добуш берген кеминде 50 парламентчилеринин.

Албетте, эч ким спорит, - деп мамлекет башчысы тийиш защищен саясий провокаций, бирок экинчи жагынан, дүйнөлүк практика билбейт учурлар обманно-принудительным жолу менен максатында ыйгарым укуктары мөөнөтүнөн мурда токтотулсун, признавали кайсы бир президенттин оорулуу.

Биз мындай маселени түзүүдө кандайдыр бир тоскоолдук керек болсо, анда ал "эки фракциянын же эки парламенттик комитеттердин" демилгеси түрүндө болбошу керек деп эсептейбиз. Анткени бул маселеде Кыргыз Республикасынын Президентин кызмат ордунда "сактап" деген көйгөй болбош керек. Мамлекет

башчысына (эгер чын эле болсо) комиссияны түзүү боюнча КР Жогорку Кеңеши терс чечим кабыл алгандыгына жана мындан сөзсүз ал жактырылбайт. Бул контекстте, улуттук мыйзамдар суроого так жооп бербей жаткандыгынын фактысы кызыктуу болду: оорусу боюнча президенттик милдеттерди жүзөгө ашыруунун мүмкүн эместиги кандай түшүнүш керек? КР Конституциясынын жана бул тууралуу башка тиешелүү мыйзамдардын иштеп чыгуучулары бул жерде оор оорулардын түрү бар болчу, бирок ошону менен бирге эле дагы бир суроо алар канчалык оор болушу керек деп ойлойсузбу?

Турат заметить, бул тышкары мыйзамдарда түздөн-түз жөнгө салуучу иши, КР президентинин каралган эмес жана өзү критерийлеринин тизмеги жана алар боюнча мүмкүн болмок бекитүүгө мүмкүн эместиги жөнүндө мамлекет башчысы өз ыйгарым укуктарын аткарууга оорусу боюнча. Мүмкүн, Кыргызстан буга чейин мындай маселелер менен иш жүзүндө кездешпеген ушулардын бардыгы.

Албетте, эгерде мамлекет башчысы өз оорусунун айынан (анын оордугуна карабастан) ал мындан ары президенттин кызматында кала албайт деп билсе, анда эч кандай маселе болбойт. Атап айтканда, мындай учурда тандоо болот: же конкреттүү себебин көрсөтүү менен отставкага берем же бардык жол-жоболордон өтүү менен анын жөндөмсүздүгү тууралуу чечим кабыл алуу үчүн Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинен суралсын. Мисалы, өзүнүн "жарактан чыгышын" түшүнүп, так ушул формада президент Венесуэланын президенти Уго Чавес оорусу боюнча ыйгарым укуктары түзүлгөн.

Ошону менен бирге, мисалы КР президенти дагы эле бул тууралуу (инсульт, сөз сүйлөөсү, токтоосу, чиркөөсү ж. б.) билдирүү үчүн физикалык мүмкүнчүлүгү жок болсо, же мамлекет башчысы аны таптакыр жасагысы келбесе керек? Мамлекет башчысы укуктук тартип боюнча муну эч ким кыла албайт да.

Ошентип, жалпысынан бул маселелерди жетиштүү деңгээлде олуттуу деп түзүүгө жана аларды деталдуу ченемдик бекитип берүү шартында гана чечүүгө болот. Биздин көз карашыбыз боюнча, кыргыз парламенти мындай көйгөйлөрдү чечүүдө баардык сунуш кылынган нюанстарды эске алышы керек. Андай болбогон учурда анын алдында президенттин постуна негизсиз четтетүүдөн кепилдиктерди токтоосуз камсыз кылуу жана толук милдет турушу мүмкүн. Айтканда бул, мисалы, деди орус Конституциялык соту, столкнувшись менен окшош маңызы боюнча көйгөй, убагында бүтүрүү президенттик мансап РФ Б. Н. Ельциным.

Ошондой эле, эске алып жана тш жана экинчи тарапка бул маселени биз деп эсептейбиз, бул КР Жогорку Кеңешине биринчи кезекте көбөйтүү керек субъекттеринин чөйрөсү укугу бар демилгелөөгө ушул сыяктуу суроолор: КРНЫН Жогорку Кеңешинин депутаты; бир же андан ашык Жогорку Кеңешинин фракцияларынын КР; кыргыз республикасынын Өкмөтү; саламаттык сактоо министри ж. б. экинчиден, кабыл ченемдик-укуктук акт түздөн-түз маселелерин жөнгө салуучу түзүү боюнча мамлекеттик комиссия иликтөө боюнча мүмкүн болбогон (же мүмкүнчүлүгүнө жараша) жүзөгө ашыруу президенттик ыйгарым. Үчүнчүдөн, мындай актыда анын императивном тартипте бекитилиши керек төмөнкүдөй формулировкалар: кирүү гана көз

карандысыз жана незаинтересованных нарын изилдөөнүн натыйжалары медициналык кызматкерлердин, бирок жетишээрлик жогорку деңгээлдеги кесипкөйлүк; билим комиссияси менен бирдей үлүшү өкүлчүлүктүн (КР Жогорку Кеңеши, КР Өкмөтү, КР Президенти); тандоону талапкерлердин мамлекеттик комиссиянын мүчөлөрү бири облусунун болжолдонгон оорусу КР президентинин; максатында кыдыруу ченемдерин бузуу жөнүндө президентском иммунитетте аныктоого, конкреттүү адресат укугу бар обьязывать мамлекет башчысын өтөөгө медициналык текшерүүдөн; белгиленсин мөөнөтү жок болгон КР президентин өзүнүн тозоттогу 60 календарлык күндөн ашпаган.

Мында мамлекеттик медициналык комиссиянын өзүнүн алдында ченемдик бекитилген тартипте эки гана маселе болушу керек.:

а) кыргыз мамлекетинин башчысынын азыркы кездеги ден соолугунун абалын өзүнүн ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууга тоскоолдук кылган деп эсептөөгө болобу?;

б) Кыргызстан президентинин аныкталган оорусун четтетүү өз ыйгарым укуктарын аткарууга кайтып келүүгө мүмкүндүк береби? Эгер ошондой болсо, кайсы мөөнөттө конкреттүү?

Ошентип, биздин оюбузча, бул парламентке КР зарыл тиешелүү мыйзамдарга толуктоолор жана өзгөртүүлөр киргизилсин шашылыш тартипте, анткени мезгилде билим мындай кырдаал өлкөдө болсо коркунуч кабыл алынган мындай актынын "угоду" айрым саясий күчтөрдүн. Кыргызстанда мындай учурлар өтө көп байкалбай койбойт.

Мамлекет башчысынын ыйгарым укуктары мөөнөтүнөн мурда токтотулгандан кийин институтта анча көп эмес проблемалуу болуп анын кызматтан кетүү укугу эсептелет. Бирок жоктой-бул ыйгарым укуктарды мөөнөтүнөн мурда токтотуунун бардык колдо болгон негиздеринин ичинен эң жөнөкөй бири.

Изилдөө көрсөткөндөй, негизги көйгөй Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында, көпчүлүк чет өлкөлөрдөгүдөй эле мамлекет башчысынын кызматтан кетишинин өзү жок болуп жатат, атап айтканда ал ыктыярдуу болушу керек же жокпу? Мисалы, - берененин 2-бөлүгү 135 мыйзам "КР Жогорку Кеңешинин регламенти жөнүндө" КР проговаривает жөнүндө гана деп учурда "Өз арызы боюнча кызматтан кеткен Президенттин ыйгарым укуктары токтотулду деп эсептелет учурдан тартып жазуу жүзүндө арыз берүү менен Жогорку Кеңешке же билдирүүсүнөн, ал өзү". Жогорку Кеңеш тарабынан отставкасы жөнүндө арыз эске алынат.

Эгер кечигүү түшүнүгүн талдоого кайрылса, эреже катары, ал кандайдыр бир себептер көрсөтүлбөстөн, ага жүктөлгөн ыйгарым укуктарды аткарууну токтотуу катары аныкталат. Бул мааниде "отставка" термини мөөнөтүнөн мурда жогоруда аталган негиздердин ар бирине карата колдонулушу мүмкүн. Болот предположить, эмне үчүн катышкан мындай белгисиздиктин, отставкасы алгачкы эки президенттин КР менен юридикалык көз караштан алганда мүнөздө көп сомнительный мүнөзгө ээ, бардыгы үчүн тескерисинче. - Эгер КР Биринчи Президенти А. А. отставкага чыгуусунун институтунун ишке ашышын эстесе. Акаев 2-апрель 2005-жылы жана Мамлекет башчысы К.С. Бакиевдин отставкасы

16-апрель 2010-жылы, бул маселеде мажбурлоолор көбүрөөк катышкан. Биринчиден, президенттик ыйгарым укуктарды мөөнөтүнөн мурда алып салуунун натыйжасы болуп, Кыргызстанда болуп өткөн 24-25-мартта, 2005-жылдын 6-7-апрелинде президенттин жеке эмес, 2010-жылдагы окуялар болду. Экинчиден, ал өзүн бул тууралуу иш жүзүндө болуп өттү эмес, биздин өлкөнүн аймагында " – а. А. Акаев, протест катары отставкага бердим Москва шаарында (элчиликте Кыргызстан), а. К. С. Бакиев – ысык-көл Тараз Казакстан. Үчүнчүдөн, эки талкууланып жаткан президенттин тең ыйгарым укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотууга өзүнүн макулдугун бул бийликке "жаңы" чыккан компромисске чыккандан кийин гана беришти. Атап айтканда, а. А. Акаев ведомствонун муну гана шарт менен, эгерде Жогорку Кеңеш КР камсыз кылат, ага толук ишке ашырууга бардык нормаларын "КР мыйзамынын ЖӨНҮНДӨ" Кыргыз Республикасынын Президентинин ишин, ошондой эле К. С. Бакиев кийин гана оозеки жактыруу жетекчиликтин Убактылуу Өкмөтүнүн Кыргызстандын тоскоолдуксуз чыгып кетүүгө, өлкөгө жана кийин гана түшүнүү жөнүндө иш жүзүндөгү мүмкүн болбогон кайтаруу, борбор шаарга.

Ошентип, бул мисалдардын негизинде, табиятынан улам отставкага кетиши институту ишке ашыруу мүмкүнчүлүгүнө жана ыктыярдуу эмес тартипте ээ деген тыянакка келсе болот. Бирок бир катар белгилүү окумуштуулардын сыяктуу В. Е. Чиркин жана С. А. Авакьян алынды убеждены экендиги воплотить турмушка институту президенттик кызматтан кетиши менен болуусу элементтин мажбурлоо мүмкүн эмес. Анткени, алардын көз карашы жана Россиянын президенти Б. Н. Ельцин, президент Молдавии В. Воронин уходили менен өз посттордун өз ыктыяры менен жана эч ким аларды ага мажбурлаган эмес.

Балким Россия илиминин өкүлдөрү да туура эле, бирок, ал Кыргыз тажрыйбасы менен кандай болушу керек? Ооба, албетте эгерде, мисалы, ошол эле катардагы кызмат адамы (министр, мекеменин жетекчиси, жөнөкөй мамлекеттик жана мамлекеттик эмес кызматчы менен) менен катар өткөрүү мамлекет башчысын албетте эч ким бошото албайт. Ал, эреже катары, көз карандысыз жана эч кимге отчет бербейт. Бирок, эмне кылуу керек ошондо ошол кырдаалга, качан ошол эле министрдин же башка мамлекеттик жана мамлекеттик эмес кызматчынын абдан көп, тажрыйба көрсөткөндөй, "принуждают" арыз жазууга жөнүндө багуусуна деген "өз каалоосу боюнча" эмес, берүүгө мүмкүнчүлүгү жогору турган жетекчисине бошотулсун аларды боюнча терс "- беренесинде" жок алардын, анда макулдугу? Анткени ошол учурда, жана а. А. Акаев жана К. С. Бакиев түшүнүшкөн, бул шансов кайтарып "бразды" башкармасынын азыр эч кандай жок. Жана тандоо уйту "ыктыярдуу түрдө" отставкага бошотулган ашык приемлем-бардыгы үчүн мүмкүнчүлүк берүү башка муну аркылуу жол-жобосун импичмента, анткени дал ушул биринчи укугу, оставляло артынан көп шансов реабилитациялоо өзүнүн атын келечекте.

Бул маселени иликтөөдө басым буга эмес, институттун кызматтан кетүү институтун ишке ашыруунун өзгөчөлүгүнө коюу керек деп эсептейбиз. Тажрыйба көрсөткөндөй, көпчүлүк мамлекеттердин конституцияларында бул процедуралардын ырааттуу каралышы. Бул өлкөлөрдүн президенттери отставка

жарыяланаардын алдында, парламенттин же Конституциялык соттун алдында бул ишти телекөрсөтүү, радио, же кандайдыр бир митинг өткөрүү учурунда жасабашы керек.

Кыргызстанда биз заключаем, бул жөнүндө жарыялоого өзүнүн багуусуна мамлекет башчысы боло алат деп ага өткөрдү (телекөрсөтүү, радио, убагында интервью кандайдыр бир жергиликтүү же чет өлкөлүк гезитте, же журналы, жана да өзүнүн ачык страничке социалдык тармактардагы (мисалы сыяктуу: "Фэйсбук"; "Вконтакте"; "Твиттер" ж. б.) учурунда кайсы нерсе застоля, же ал тургай кат аркылуу почта). Биз, мисалы, 2010-жылдын апрель айында КР Президенти К.С. Бакиев эске алган экинчи мыйзам долбоору боюнча дал ошолор жөнүндө да аргумент келтире алабыз. Анын жазуу жүзүндөгү арызы укуктарын мөөнөтүнөн мурда токтотуу жөнүндө болчу жөнөтүлдү боюнча аларга телефонному факс кеткендей менен шаардын Тарас Республикасынын, Казакстан жана бир топ странным болуп саналса, анда ушундай формасын отставкага кеткен Убактылуу Өкмөт өлкөнүн кийин алды.

Мисалы, "жашырып койгондой" ата мекендик Мыйзамдын жана жазуу жүзүндөгү же коомдук арыздардын эң формасы. Анткени керек деп болжолдоого обойтись гана сөздөр, вроде бул тууралуу: "Мен ухожу" же "Мен чечти уйти" жетишсиз. Биздин оюбузча, бул кыргыз законодателю зарыл прописать (карандысыз болот, ал ишке ашырылышы кийин оозеки же жазуу жүзүндө) мыйзамдардагы өзү арыздын тексти отставкасы жөнүндө, мисалы бул салттуу жасалат бекитүү менен анттын текстин, кыргыз республикасынын президентинин. Анын үстүнө, милдеттүү түрдө ушул чечимдин кабыл алынгандыгы жөнүндө күн, ай, жыл гана эмес, убакыт да катышышы керек. Бир мүнөттүк жана саатты көрсөтүү менен гана КР Президентинин ыйгарым укуктары токтотулган деп эсептесе болот. Бул, биринчиден.

Экинчиден, КР Жогорку Кеңеши мындай чечим кабыл алууда тийиш эмес забывать, бул мазмуну мындай текстти императивном тартиби чагылдырылууга тийиш жана тыюу салуу мурда чакыртып алуу арызынын (оозеки же жазуу жүзүндөгү) арыз отставкасы жөнүндө. Анткени Кыргызстанда мамлекет башчысы өзүнүн отставкасын таануудан баш тартууга аракет кылган, ал мурда жарыяланган тажрыйба бар.

Акырында, үчүнчүдөн, биз анын мазмунуна Кыргыз Республикасынын парламенти тарабынан мындай аракетти эске алуунун мөөнөтү жөнүндөгү жоболор да катышууга тийиш экендигине ишенебиз. Мындай нормалардын болушу кийин мындай чечим кабыл алуу боюнча маселенин "жасалма кечиктирүү" сыяктуу көрүнүштүн пайда болушун камсыздай алат.

Бул маселеде анча татаал эмес жана импичмент сыяктуу институттун ишке ашыруу маселеси турат. Дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, ал таптакыр башка формаларда болушу мүмкүн, бирок анын негизги маңызы-бул аларга оор жана өзгөчө оор кылмыштарды жасагандыгы үчүн мамлекет башчысын кызматтан четтетүүнүн өзгөчө жол-жобосу экендигин тастыктайт. Анткени, анын бар экендиги бир эле учурда Президенттин жалпы негизде жоопкерчиликке тартылышына тыюу салуусунун бар экендигин да ырастайт.

Биздин оюбузча, бул көйгөйдү толук ачуу үчүн башка өлкөлөрдүн

тажрыйбаларына кайрылуу зарыл. Демек, Конституцияда биринчи жолу катталган өлкө импичмент институту АКШ болуп калганынын баарына белгилүү. Бирок турат заметить, бул применившее англис тажрыйбасы америкалык мамлекет алдында бул деген термин учурда аны киргизүү предложило түшүнүүгө катары жоопкерчилик бардык жогорку кызмат адамдарынын милдети.

Изилдөө америкалык импичмент пайдалануу механизми татаал эмес экенин көрсөтүп турат. Демилгечи жана айыптоочу катары – өкүлдөрдүн палатасы, ал эми алып чыгып жаткан өкүмдүн жамааттык судьясы катары – Сенат чыгып сүйлөөгө милдеттүү болушкан.

Америкалык тарых тастыктап турат, деп испытать бул өзү участь "соттолуучунун" довелось үч мамлекеттин башчылары: жалал-1842-жылы республиканын президентине, АКШ Ж. б. Тайлеру. 26 жыл өткөндөн кийин, Америка Э. Джонсонау Президентине мамлекеттик башкаруу жок. Жана 1999-жылы АКШ президентинин у.Дж. эсеп-чоту боюнча ар тараптуу алакалар ишке ашырылып жатат. (Б) Клинтон.

Албетте, импичмент институту өзүнүн сатылбаган мүнөзүндө пайдаланыла элек болгондуктан, ошондой эле ката болуп калды. Анткени, импичмент, практика көрсөткөндөй, кыйла даражада-грозное, каршы президент курал. Мисалы, пайда болушу өзүндө коркунуч жарнамалар импичмента болчу жетиштүү, көрүш үчүн АКШ президенти Р. Никсон президент Пакистан ж. б. Мушарраф решили отставкага кетүүгө. Бул жетиштүү болгон жана АКШнын аракеттеги Президенти Б. Обама үчүн 2014-жылдын июлунда" заправить "тышкы саясат жөнүндө, аны менен толугу менен көрүү" баш ийүү", АКШ Конгрессинин бийлиги.

Бул контекстте кем эмес кызыктуу Германия Федералдык Республикасынын түзүлгөн практикасы болуп саналат.

Башкы өзгөчөлүгү-мамлекеттик башкаруунун бул өлкөнүн, болуп, мандат Федеральному президентке берилет депутаттары Федералдык чогулушунун добуш берүү жолу менен, мында жок всякой мүмкүнчүлүгү жүргүзүү кандайдыр бир жарыш. Ушуга байланыштуу, мунун баары Германия мамлекетинин башчысынын күчү көбүнчө номиналдык болуп саналат жана ал башка өлкөлөрдөгү, мисалы, өтө эле көп эмес деп эсептейбиз.

Кабры-аргументом сказанному, берүүгө болот, анда немец президентинин. И. Гаука, ээлеп пост менен 18-мартындагы 2012-жылдын дүйнөлүк коомчулук дээрлик билбейт, бардыгы үчүн федералдык канцлера Германиянын А. Д. Канцлери, находящеюся бул кызмат 21-ноябрынан 2005-жылдын. Мына ошондуктан ГФРНЫН парламенттик Республикасын көп учурда канцлердик демократия деп аташат.

Президенттик бийликтин номиналдуулугу ГФР менен ырасталат жана салыштырмалуу несложностью четтетүү боюнча мамлекет башчысынын кызматынан, ошондой эле широтой учурлары үчүн аны айыптоо. Алсак, кеткендей, 61-берене Негизги мыйзамынын ГФР "... Бундесрат же Бундестаг мүмкүн көрсөтүүнү алдында Федералдык конституциялык соту президентке каршы айып Федералдык президенттин умышленном бузган Негизги

мыйзамдын же башка федералдык мыйзам. Айып коюу жөнүндө сунуш Бундестагдын мүчөлөрүнүн төрттөн кем эмес добушу же Бундесраттын мүчөлөрүнүн төрттөн кем эмеси менен көрсөтүлүшү керек. Айыптоону көрсөтүү жөнүндө маселени чечүү үчүн Бундестагынын добуштарынын үчтөн эки бөлүгүн талап кылынат. Айыптоону көрсөткөн органдын ыйгарым укуктуу өкүлү сунуш кылат.

Федералдык Конституциялык сот Федералдык Президенти атайын негизги же башка федералдык мыйзамды бузуу үчүн күнөөлүү экенин аныктаса, ал кызмат ордунан баш тартуу жөнүндө жарыялай алат. Ал өзүнүн убактылуу буйругу менен ал өз кызматтык милдеттерин Федералдык Президенти аткарууга тоскоолдук айыптоодон кийин аныктоо үчүн укуктуу."

Бул маселеде өзгөчө кызыгууну Доминикано, Чили жана Парагвай сыяктуу республикалардын практикасы пайда кылат. Учурда бул институттун колдонуу чөйрөсү бир кыйла кеңейди деген ниеттебиз. Мисалы, акыркы мезгилдерде, импичмент оор кылмыштарды жасагандыгы үчүн гана эмес, мамлекет башчысына жүктөлгөн милдеттерди начар аткаргандыгы үчүн дагы мүмкүн болду. Алсак, ошол эле доминиканском мамлекетте, Сенат көпчүлүк добуш менен жок болгон укугу үчүн канааттандыралык эмес өз милдеттерин аткарууну, отрешить кызматынан кайсы жак болбосун, тикесинен белгилүү бир мөөнөткө берүүгө жана кийин ага карата уруксат соттук куугунтуктоо.

Импичментти трансформациялоо боюнча өзүнүн формасы сунуштады жана Чили Республикасы. Бул өлкөдө, ал гана мамлекет башчысы эмес, жайылып, ошондой эле Жогорку соттун, Башкы контролеру, башкаруучулар жана интенданттар, ошондой эле генералдар жана адмиралдар.

Парагвай Республикасы да ушундай позицияда болчу. Бирок айырмаланып мурдагы өлкөнүн институту импичмента, - беренесине ылайык 225 Конституциясынын Чили болдум, распространен – бардык аткаруу бийлик органдарынын өкүлдөрү, судьялар Жогорку соттун, Башкы прокурордун, Акыйкатчынын, Эсептөө палатасынын төрагасынын жана анын орун басарынын жана адамдардын курамына кирген Жогорку соттун шайлоо адилет.

Муну менен бирге импичмент институтун модернизациялоо импичмент формасында таркатылбагандыгын көрсөтүү керек. Талдоо көрсөткөндөй, дүйнөдө импичмент институтунун үч түрү бар: парламенттик; парламенттик-соттук; парламенттик-плебисцитардык. Албетте, алардын ар бири өз-өзүнө мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ.

Биринчи түрү АКШда пайда болгон. Аны биз азыр муну, бирок көрсөтүү керек, бул кийинчерээк америкалык схемасы импичмента мүмкүнчүлүгү менен эсепке алуу улуттук өзгөчөлүктөрүн болгон перенята Россия, Казакстан, Украина жана көптөгөн өлкөлөр Латын Америка. Алсак, улуттук кедергилерди кошуу катары, мисалы Россия жана Украина сот бийлигинин органдарынын катышуусу сыяктуу элементти камтыйт.

Парламент бир палаталуу болуп саналат өлкөлөрдө, бул түрү өзгөргөн. Айып коюу жөнүндөгү чечим жана мааниси ошол эле органга кабыл алынган, бирок ар кандай сандагы добуш менен.

Эстен, анда мындан АКШ жана Пакистан, колдонууга ушундай формасын

импичмента бир бир нече жолу карата башчысынын россия мамлекеттин Б. Н. Ельцин атындагы. Бирок, түзүлгөн долбоорду айыптоо корутундусунун беш (мамлекеттик измена, бийликти күчкө салып жана кармап туруу бийлик начарлашы коргоо жана коопсуздук РФ) - пункттарды, Мамлекеттик думой жылы колдоого алынган эмес.

Белгилей кетчү нерсе, импичментти ишке ашыруудагы маанилүү ролду мамлекеттеги саясий күчтөрдүн катышы аткарып жатат. Көпчүлүк учурда бул тигил же бул жоруктун оордугуна көз каранды эмес. Мисалы, 1997-жылы деген "үчүн умственную жөндөмсүздүгү башкарууга өлкө, ал эми" четтетилиши кызматынан Эквадор президенти А. Х. Букарам Ортис. Ал эми 2000-жылы "туруктуу моралдык кудуретсиз" үчүн, Перу мамлекет башчысы А.Фухимори.

Парламентарий-сот сыяктуу импичмент экинчи формасы дагы кем эмес. Ал, эреже катары, Европа өлкөлөрүндө жана Африканын айрым бөлүктөрүндө: ГФР, Италия, Польша, Португалия, Чехия, Анголе ж.б. анын аткарылышы маалында бар. Ошондуктан, Германия, импичмент ар кандай палатасынын бир бөлүгүн козгой алат. Бирок чечим демилгечинин Статусунда болбогон гана чечим кабыл алууга укуктуу.

Албетте, парламентке өз чечимин берүү мамлекет башчынын ой-пикирин толук четке какпайт. Анткени, парламенттик-соттук формада акыркы сөз дагы эле Жогорку сот органдарынын артында турат. Чехияда, ГФР жана Италияда – конституциялык сот, Португалияда – Жогорку сот, ал эми Польшада – мамлекеттик трибунал.

Бул түрүн изилдеп жатканда, өзүнчө топко испан тилдүү мамлекеттердин тобун да алып келет. Анткени мурда Францияда өткөрүлгөн конституциялык реформалар аларга олуттуу таасирин тийгизди.

Бул өлкөнүн улуттук Мыйзамы, эгерде ал абсолюттук көпчүлүк колдогон учурда, Францияда айып императивдик тартипте парламенттин эки палаталары тарабынан берилет деп айтылат. Мамлекеттик чыккынчылык Президентинин айыптоосун кароо үчүн (бул өлкөдө бул негиз боюнча гана мүмкүн болгон) сот адилеттигинин жогорку палатасы түзүлүүгө тийиш. Алардын курамына парламентарий кирет. Эсептөө палатасы төмөнкүлөргө укуктуу кароого гана ишти президентинин, анткени кароо кылмыш обвинений башка высокопоставленных адамдар болуп юрисдикцией башка – өзгөчө Соттун республикасынын. Тажрыйба көрсөткөндөй, бул институттун өзгөчөлүгү-айырмачылыгына карабастан, Франция аны ишке ашыруу боюнча чыныгы тажрыйбага ээ эмес.

Парламенттик-плебисцитардык (Мөл) катары импичменттин үчүнчү формасы туурасында дүйнө жүзүндө анын жайылуу масштабы чоң эмес. Решиться аны пайдалануу "осмелились гана" сыяктуу өлкөлөрү Австрия, Туркмения, Словакия, Исландия жана башка.

Бул типтеги өзгөчө өзгөчөлүгү, албетте, бир гана акыркы этабы болуп саналат. Кийин айып коюунун парламент (анын Исландии – $\frac{3}{4}$, жалал-Словакияда – $\frac{3}{5}$) кароо импичмента карата президенттин чыгарылат сот коомчулуктун (элдик добуш берүү). Коомчулук тарабынан парламенттик чечим колдоого алынып калган учурда өлкө башчысы катардагы жарандын статусу

менен карапайым соттун алдында жоопкерчилик тартат.

Тажрыйба көпчүлүк өлкөлөрдө импичмент ушундай тартипте колдонуу ийгиликсиз болгондугун тастыктап турат. Мисалы, ал ийгиликсиз, Венесуэланын оппозициясы үчүн, Уго Чавесаны Президент кызматынан бир нече жолу чыгарып салууга аракет жасаган болчу. Шайлоочулар өз убагында колдоого алынган эмес жана Румыния парламентинин чечими.

Сот шайлоочуларынын түрү боюнча аягында Конституция республиканы Азербайжан деп эсептесе болот. Башында 90-х, дагы кабыл алганга чейин улуттук Конституциясынын, позициясы Милли Меджлиса бошотуу боюнча өлкөнүн Президентинин Абдульфаза Эльчибея (Алиева), бийлик референдумда болчу колдоого алынат.

Кыргызстандагы импичмент институтуна келсек, биз анда парламенттин позициясына карата Президенттин макул эместиги боюнча маселени гана козголгонун айтсак болот. Мурдагы мамлекет башчысы буга макул болбогон учурда, импичмент жөнүндө КР Жогорку Кеңешинин токтомун жокко чыгаруу жөнүндөгү каалоосу менен сотко кайрыла турган болсо эмне болот? Анткени, иш жүзүндө, бул жөнүндө улуттук мыйзам унчукпай турат.

Эч ким жокко чыгарбайт, бул кыргызский нын мыйзам кабыл алды өтүүсүнө белгиленсин бул маселеде механизмдери жокко чыгарган мүмкүнчүлүгү боюнча необъективному кароо жана бул маселени парламент. Мисалы, буга атайын комиссияларды түзүү боюнча милдеттенмени жана Башкы прокурорго кайрылуу зарылдыгын кошуп.

Бирок ал учел, бул чечим эки мамлекеттик бийлик органдарынын, бардык эле жок болуп истиной акыркы инстанциядагы түшүнүү мында, бул презумпцию күнөөсүздүк дагы эч ким жокко чыгарган эмес. Анткени, бул туура подметил белгилүү россиялык окумуштуу С. А. Авакьян, отрешенный президенти, осознав бул, мүмкүн, түз маанисинде сөздүн аткаруудан баш тартууга токтом парламенттин посчитав анын бул ченемдик эмес акт.

Биздин оюбузча, эгер бул маселени чечүүдө мамлекеттик бийликтин сот бутагы ата мекендик мыйзамдарда мурда кандай көрсөтүлгөн болсо, иш жүзүндө эч кандай көйгөй пайда болмок эмес. Анткени, мындай конституциялык раскладе, отрешенному КР президентине эмес орун алса болмок маанисин таптакыр сотко кайрылууга (мисалы, Жогорку соттун конституциялык палатасына же Жогорку сот), зная, анын позициясын мурдатан (тагыраак, кандай чечим ал эми КР Жогорку Кеңешине бул маселе боюнча бердим).

Албетте, бул түрүндө тийиштүү эрежелерди калтыруу туура эмес болмок. Келечекте ушундай кырдаал түзүлүп жатканда, импичмент жөнүндө кошумча толуктоолор киргизүү мүмкүндүгү нөлгө чейин кыскарган.

Ага ылайык, мыйзам чыгаруучу өзү тандап алуусу керек деп ойлоймун, Кыргызстанда кандай абал жакшы болот деп ойлойм. Иш тигил же бул формулировканы киргизүүдө ал мамлекет үчүн эмне алып келе тургандыгын түшүнүүгө тийиш. Анткени, кыязы, ар бир генеалогиялык тупик кырдаалды жана өндүрүшүнүн болот да, бирок, акырында, терс натыйжаларга алып келиши мүмкүн.

ТЫЯНАКТАР

Теориялык жана колдонмо мааниде кызыгуусун туудура турган **төмөнкүдөй негизги тыянактар**, жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча кабыл алынды.

1. Тарыхый, улуттук шарттарды жана натыйжасынан болсо, күрөштүн "жаңы" жана "эски" саясий элитасынан конституциялык мыйзамдардагы айрым борбордук азия өлкөлөрүнүн негиздер мөөнөтүнөн мурда президенттик ыйгарым укуктарын биринчи кезекте көз каранды болгондугу тууралуу тыянак негизделди.

2. Басымдуу бөлүгү постсоветтик мамлекеттердин хоть жана пыталось эмес отходить-жылдын традиционности нарын обозначении учурларда мөөнөтүнөн мурда президенттик ыйгарым укуктарын ишке мүмкүнчүлүгү конституциялык белгилөө боюнча аныкталгандыгы тууралуу тыянак негизделди. . Ошентип, Казакстан Республикасынын Конституциясында, бул президент – Н.А. Назарбаевдин постуна мөөнөтүнөн мурда багууну камсыз кылууда Казакстан Республикасынын конституциялык кеңеши үчүн тоскоолдук болуп саналбаса да, президенттин отставкага кетүүгө түздөн-түз укугу жок болгон.

3. Президенттик ыйгарым укуктарды мөөнөтүнөн мурда токтотуу институту президенттик ыйгарым укуктарды мөөнөтүнөн мурда токтотуу учурларын гана киргизбестен, мамлекет башчысынын кызмат ордун убактылуу ээлеп туруу, ошондой эле, бул негизде мөөнөтүнөн мурда Президенттик шайлоону өткөрүүнү да камтыйт.

4. Моюнга конституциялык маанисин отставкага кеткен президенттин укугу болуп саналат, аны колдонуу көз убакытты жана болгон шарттарды негизделет, тыянак киргизүү жөнүндө конституциялык тыюу салуу укугун ишке ашыруу отставкага процессинде жарыялоо жана ишке ашыруунун аны кызматтан четтетүү мамлекет башчысы.

5. Үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу максатталуу менен бийликтин транзити негизделет, тыянак максатка ылайыктуулугу жөнүндө киргизүү Конституциясынын Республикасынын Казакстан, Кыргызстан жана Өзбекстандын конституциялык убактылуу жол-жоболорунун ортосундагы мөөнөтүнөн мурда ушедшим менен посттун мамлекет башчысынын жана убактылуу көрсөтүлүшөт милдетин аткарган.

6. Президенттик бийликтин транзиттик саясий-укуктук салтын изилдеп жатып, Кыргызстанда президенттик мөөнөттүн кынтыксыз эмес аяктоосу тууралуу тыянак негизделген.

7. Казакстан Республикасынын биринчи президентинин отставкасы жана конституциялык президенттик ыйгарым Казакстан Республикасынын парламентинин Сенаттын төрагасына өтүүсү кийинки мамлекет башчысынын статустук абалыны өзгөрүүсүн жана эки баштуу (бицефалдык) бийликтин пайда болуусун камсыз кылды.

8. Саясий окуялар болуп өткөн Казакстанда, Өзбекстанда жана Кыргызстанда байланыштуу мөөнөтүнөн мурда токтотулушу менен

президенттик ыйгарым укуктарын жана убактылуу алардын аткарылышын жаратты шарттары шашылыш кабыл алуу деталдуу конституциялык жөнгө салгычтарды убактылуу ээлөөнүн бийлик президентинин.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАМАЛАР

1. Мамлекет башчысын кызмат ордуна четтетүүнүн колдонуудагы формасы президенттик ишмердиктин укуктарын чектейт. Ушундан улам Борбордук Азия өлкөлөрү (Кыргызстан, Казакстан жана Өзбекстан) үчүн эн ыңгайлуу деп парламенттик-сот эсептелерин моюнга алуу сунушталат. Мындай пикир мамлекет башчысына сотко кайрылууга мүмкүндүк түзөт жана бул маселени парламенттин объективдүү каралуусуна коркунуч алып салат.

2. Үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу максатында транзиттин мамлекеттик бийлик, сунуштарды киргизүү конституциялык мыйзамдар Казакстан, Кыргызстан жана Өзбекстандын конкреттүү убактылуу жол-жоболорунун ортосундагы мөөнөтүнөн мурда ушешим менен посттун мамлекет башчысынын жана убактылуу көрсөтүлүшөт милдетин аткаргандыгы тууралуу тыянак негизделген.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫККА ЧЫГАРЫЛГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. **Битурсын Г.Ш.** Адам мен азаматтың конституциялык элеуметтик кұқыктар [Текст] / Г. Ш. Битурсын // Өл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы, Заң сериясы №2(74)2015. Алматы, 2015.

2. **Битурсын Г.Ш.** Отставка: право или уход от ответственности [Текст] / Г. Ш. Битурсын // Научный Альманах. – Тамбов, 2016. – №8-3 (22). – Б. 14-16.

3. **Битурсын Г.Ш.** Конституционная структура объектов государственной власти [Текст] / Г. Ш. Битурсын // «ОҚМПУ Хабаршысы» – «Вестник ЮКГПУ», № 3, 2019, Шымкент, 2019. Б. 69-77.

4. **Азиз К., Битурсын Г.Ш.** Президент: Понятийный аппарат и особенности закрепления в законодательстве [Текст] / К. Азиз, Г.Ш. Битурсын // Международный научно-практический журнал «ПРАВО И ЗАКОН» 2019, №2. Б. 25-31.

5. **Bitursyn G.Sh., Madaliyeva A., Nurzhanuly A.** The role of constitutional laws in the exercise of the powers of the head of state [Electron resurs] / Bitursyn G.Sh., Madaliyeva A., Nurzhanuly A. // Eurasian scientific congress» sci-conf.com.ua Modern science: problems and innovations. The 1st International scientific and practical conference April 5-7, 2020 SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2020. Pages 723-732.

6. **Битурсын Г., Мадалиева А.А., Сартбаева У.К. Нуржанулы А.** Constitutional principles of the presidential form of government / Мадалиева А.А., Сартбаева У.К. Нуржанулы А. // «ҒЫЛЫМ, БІЛІМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ: жаһандық тенденциялар және аймақтық аспектілер» атты халықаралық ғылыми – практикалық конференцияның еңбектері ХГТУ, Шымкент, 2020. 469-474 б.

7. **Битурсын Г., Исабеков А.Қ., Сманова А.Б., Баетов Е.К., Мусабекова А.К.**, Мемлекет басшысының өз конституциялық өкілеттігі кезеңінде демократиялық жолмен өркениетке қадам жасау тәжірибелері (Орта Азия және әлем елдері тәжірибесі негізінде). Тараз қаласы, 2020. 48-52 беттер.

8. **Битурсын Г., Мусалиева А.К., Әділхан А., Яхияев Б.** Мемлекет басшысының өз өкілеттігі шегінде реформалар жүргізудегі басты ұстанымдарын студенттерге түсіндірудің маңыздылығы [Текст] / Битурсын Г., Мусалиева А.К., Әділхан А., Яхияев Б. Шымкент, 2020. 475-479 б.

9. **Bitursyn G.Sh., Aziz K., Isabekov A., Smanova A., Baetov Y., Madaliyeva A., Temirova Zh., Baubekova I.** [Text] / Aziz K., Isabekov A., Smanova A., Baetov Y., Madaliyeva A., Temirova Zh., Baubekova I. Constitutional rights of the President in determining the economic development strategy for the period of his office (Based on the Experience of Central Asian Countries) (SKOPUS). **Skopus ALLIED BUSINESS ACADEMIES. JOURNAL OF LEGAL, ETHICAL AND REGULATORY ISSUES.** Volume 23, Issues 6, 2020.

10. **Bitursyn G.Sh.** Heads of state of the globalization process impact on strategic positions [Text] / V International Scientific and Practical Conference «SCIENCE AND EDUCATION: PROBLEMS, PROSPECTS AND INNOVATIONS». February 4-6, 2021., Kyoto, Japan, Pages 86-94.

Битурсын Галымжан Шамшидинулынын «Борбордук Азия өлкөлөрүндө президенттик ыйгарымдардын мөөнөтүнөн мурда токтотулуу институту: конституциялык укуктук ойлор жана ишке ашыруу тажрыйбасы» темасында 12.00.02 – конституциялык укук; муниципалдык укук адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: президенттик бийлик, мамлекет башчысы, президент, президент институту, мамлекеттик бийлик, саясий укуктук реформалар, президенттин шайлануусу, президенттин инаугурациясы, өлкө башчысы, президенттин отставкасы, Борбордук Азия өлкөлөрүндө президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуу институту, президенттин ыйгарым укуктары.

Изилдөөнүн объектисин Борбордук Азия өлкөлөрүндө президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолуусунун институтунун түзүлүшү жана Борбордук Азия өлкөлөрүнүн Президентин шайлоо жана анын ишмердигин уюштуруу менен байланышкан саясий жана укуктук мамилелер түзүшөт.

Диссертациялык изилдөөнүн предмети болуп, Борбордук Азия өлкөлөрүндө президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолуусунун институтунун табиятынын конституциялык укуктук аспектиери, Борбордук Азия өлкөлөрүнүн Президентинин конституциялык укуктук макамы, анын ишмердигинин негизги багыттары, ошондой эле анын Кыргызстандын саясий системасындагы орду жана ролу эсептелет.

Изилдөөнүн максаты: Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтолуусунун институтунун конституциялык-укуктук табиятын жана Президентинин саясий-укуктук системадагы ордун аныктоо менен бул институтту өнүктүрүү боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөө ыкмалары. Мөөнөтүнөн мурда токтотуу институтунун маңызын аныктоого жана аныктоого байланыштуу маселелердин комплексин талдоо жүргүзүү изилдөө жүргүзүүдө колдонулуучу методдорго, ошондой эле анын методологиялык негизине көңүл бурууну талап кылат.

Илимий жыйынтыктар жаңылыгы менен мүнөздөлөт, тактап айтканда, ата-мекендик конституциялык-укуктук илимде Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү президенттик бийликтин мөөнөтүнөн мурда токтотулуу институтун ишке ашырууну камсыз кылуунун кыргызстандык модели иштелип чыккан.

Колдонуу боюнча сунуштамалар. Изилдөөнүн жыйынтыктары төмөнкү багыттарда колдонулушу мүмкүн: улуттук мыйзамдарды өркүндөтүүдө Борбордук Азия өлкөлөрүндө Президенттин ишмердигин уюштурууда; Кыргыз Республикасынын конституциялык укуктук илимдеринин тиешелүү аспектиери боюнча эмгектерди жаратууда; окуу процессинде, анын ичинде конституциялык укук боюнча сабак өтүүдө.

Колдонуу чөйрөсү: сунуштар менен сунуштамаларды Борбордук Азия өлкөлөрүнүн Президентинин ишмердигинде, мыйзам чыгаруу процессинде, илимий-билим берүү процессинде пайдаланса болот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Битурсын Галымжан Шамшидинулы на тему: «Институт досрочного прекращения президентских полномочий в странах Центральной Азии: конституционно-правовой замысел и практика реализации» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02– конституционное право; муниципальное право

Ключевые слова: президентская власть, президент, институт президента, государственная власть, политико-правовые реформы, выборы президента, инаугурация президента, глава государства, отставка президента, институт досрочного прекращения президентской власти в странах Центральной Азии, полномочия президента.

Объектом исследования явились общественные отношения, возникающие в сфере реализации конституционных норм и принципов, обеспечивающих досрочное прекращение президентских полномочий в Центрально-Азиатских странах, направленных в первую очередь на осуществление непрерывности президентской власти.

Предмет исследования составляют понятие, теория и концепции института президента; принципы и нормы международного права и система конституционно-правовых норм, определяющих основы досрочного прекращения президентской власти, нацеленные в первую очередь на непрерывность и системность государственной власти.

Цель диссертационного исследования заключается в определении конституционно-правовой природы института досрочного прекращения президентской власти в странах Центральной Азии, а также в выработке практических рекомендаций по совершенствованию данного института

Методы исследования. Анализ комплекса вопросов, связанных с выявлением и определением сущности института досрочного прекращения требует обратить внимание на методы, которые применяются при проведении исследования, а также на его методологическую основу.

Полученные результаты характеризуются новизной, в частности, впервые в отечественной юридической науке была разработана *авторская концепция* модели обеспечения реализации института досрочного прекращения президентской власти в странах Центральной Азии.

Рекомендации по использованию. Предложения, сформулированные по результатам диссертационного исследования, могут быть использованы: при совершенствовании национального законодательства, в организации деятельности Президента в странах Центральной Азии; при создании трудов по соответствующим аспектам конституционно-правовой науки; в учебном процессе, в частности, при преподавании дисциплин по конституционному праву.

Область применения: Предложения и рекомендации могут быть использованы в деятельности Президента Кыргызской Республики, в странах Центральной Азии в законодательном процессе, в научно-образовательном процессе.

ABSTRACT

of the dissertation of Bitursyn Galymzhan Shamshidinuly on the topic: "The Institute of early termination of presidential powers in the countries of Central Asia: constitutional and legal concept and practice of implementation" for the degree of Candidate of Legal Sciences in the specialty 12.00.02-constitutional law; municipal law

Keywords: presidential power, president, institution of the president, state power, political and legal reforms, presidential elections, presidential inauguration, head of state, resignation of the president, the institution of early termination of presidential power in Central Asian countries, presidential powers.

The object of the study is the social relations that arise in the sphere of the implementation of constitutional norms and principles that ensure the early termination of presidential powers in Central Asian countries, aimed primarily at the implementation of the continuity of presidential power.

The subject of the study is the concept, theory and concepts of the institution of the president; the principles and norms of international law and the system of constitutional and legal norms that determine the basis for the early termination of presidential power, aimed primarily at the continuity and consistency of state power.

The purpose of the dissertation research is to determine the constitutional and legal nature of the institution of early termination of presidential power in the Central Asian countries, as well as to develop practical recommendations for improving this institution

Research methods. The analysis of the complex of issues related to the identification and definition of the essence of the institution of early termination requires paying attention to the methods that are used in conducting the study, as well as its methodological basis.

The results obtained are characterized by novelty, in particular, for the first time in the domestic legal science, the author's concept of a model for ensuring the implementation of the institution of early termination of presidential power in the countries of Central Asia was developed.

Recommendations for use. The proposals formulated based on the results of the dissertation research can be used: in improving national legislation, in organizing the activities of the President in the countries of Central Asia; in creating works on relevant aspects of constitutional and legal science; in the educational process, in particular, in teaching disciplines on constitutional law.

Scope of application: Suggestions and recommendations can be used in the activities of the President of the Kyrgyz Republic, in the countries of Central Asia in the legislative process, in the scientific and educational process.

Битурсын Галымжан Шамшидинулы

**БОРБОРДУК АЗИЯ ӨЛКӨЛӨРҮНДӨ ПРЕЗИДЕНТТИК
БЫҒАРЫМДАРДЫН МӨӨНӨТҮНӨН МУРДА ТОКТОТУЛУУ
ИНСТИТУТУ: КОНСТИТУЦИЯЛЫК УКУКТУК ОЙЛОР
ЖАНА ИШКЕ АШЫРУУ ТАЖРЫЙБАСЫ**

12.00.02 – конституциялык укук,
муниципалдык укук

Юридика илимдеринин кандидаты
окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Көлөмү 3 бас. б. Тиражы 100 даана, Буйрутма №124
Типография ОсОО «Алтын Принт»
720000, Бишкек ш., Орозбеков к., 44
Тел.: (+996 312) 62-13-10
e-mail: altyntamga@mail.ru